

Emlékeim

Önarckép - álarc nélkül*
1930-1941

I.

Emlékek

(2001. november 3., Szigliget)

Nagyapám fogta a kezemet, sétált velem Nagybecskerek utcáin, közben füttyörészett, ami pedig igazán nem illett gyönyörű hófehér hajához, s ama méltóságteljes hivatalához, amelyet a Vajdaság szépnek nem mondható városában betöltött. A katolikus nagytemplom egyházkarnagya volt, tizenegy gyermek apja, a karzaton összegyűlt kórus nőtagjainak bálványa, kitűnő muzsikus; beszélt németül (valahonnan Ausztriából került ide a századforduló tájékán), aztán magyarul (Vácott tanulta meg talán, ahol segédkantorkodott és megnősült), szerbül egyáltalán nem, pedig a trianoni döntés utáni tizenéves Jugoszlávia immár PETROVGRÁD-nak nevezett járdáján esett meg ez a séta, amikor is kedves unokájának rontott egy hatalmas (?) kutya; megharapta az oldalamat, bizonyára ordítottam, Ópapa felkapott, rohant velem a közeli kórházba, beoltottak, itt is bőghettem egy sort, hazavitt. A többire nem emlékszem. A harapás helye még harminc-negyvenéves koromban is jól látszott, három-négy centiméternyi fehér csík őrizte egyik első emlékemet az életreeszmélés eme korai fázisából.

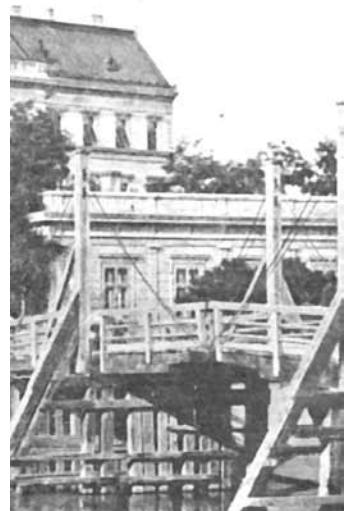
Hároméves lehettem, Weninger József sokadik unokája, hatodik gyermekének, Erzsébetnek elsőszülött fia, kinek apja kezdő tanárként ismerkedett meg az osztrák-szlovák vegyes házasságból született magyar gimnazista leánnyal, akit (valószínűleg) szerb nyelvre és irodalomra tanított a petrovgrádi iskolában. Jovan P. Petrović természetesen jól beszélt magyarul, hiszen maga is a Vajdaságban született, Verbász városkában, ahova az ő szülei ugyancsak a század végén érkeztek, de délről, CRNA GORÁ-ból, vagy ahogy a „művelt” világ nevezi: MONTENEGRÓ-ból.

* *Ideiglenes cím*

Európának ez a sokat átkozott, komisz jelzőként elkoptatott hatalmas, gyönyörű, leírhatatlan fájdalommal, kínokkal, szenvedélyekkel, gyűlölettel és páratlan önfeláldozással, hősiességgel és tragikus félreértésekkel átitatott vidéke, ez a BALKÁN: a népek, nyelvek, szokások, vallások természetes és türelmes egymás mellett élésének is a terepe.

Ópának volt már rádiója, az állomáskeresés egy kis négyzetben látható számsor forgatásával történt. Zenét hallgatott, s én felkiáltottam: „Szilofon!” Anyám szerint az ősz férfi szeme könnybe lábadt, és így szólt: „Emilkéből igazi zenész lesz!” A „szilofonra” emlékszem, a megható jelenetre nem, pedig nagy kár: leányregények szívet dobogtató oldalaira méltó sorokat lehetne belőle kanyarítani. Utcai füttyörészése egy ízben veszélyes és kínos helyzetbe hozta. A horvát usztrasák Marseille-ben meggyilkolták Aleksandar Karađorđevićet, Jugoszlávia királyát. Döbbenetes, kissé teátrális, de mélyen átélt, haraggal és tehetetlenséggel felfűtött gyász szakadt a szerbekre. A többi nemzetiséget is megrázta az Európát is felkavaró merénylet. A katolikus egyházkarnagy pedig a főutcán bandukolt két lányával (szerencséjére), és összecsücsörített ajkaival formált valami vidám dallamocskát. Kora, ősz haja, anyám és nővére bátorsága, ékes szerb nyelven zengő kiáltozása mentette meg a legrosszabbtól. Megúsza egy kis lökdösődéssel, a járókelők gromba átkozódásával és ökölrázásával. Azt hiszem, fel se fogta a kegyeletsértést, meg se értette az egészet.

Néhány hónap múlva távirat érkezett Belgrádba. Szüleimmel már ott élünk, apám elhagyta a tanári pályát, újságíró lett, szegényes, szoba-konyhás lakásban nevelt anyám. Mindig együtt voltunk, óvodába nem tudott betuszkolni. Két alkalommal voltam egy furcsa udvarral rendelkező földszintes épületben, utálatos gyerekek üvöltözésétől körülveve, játéknak csúfolt verekedésekbe szorultam. A kert végében egy meredek domboldal magasodott, arra másztunk fel, onnan lökdöstük le egymást. A második nap után megmakacsoltam magam, s anyám könnyű szívvel adta meg magát.

A távirat. A félelem. Szüleim és nagyszüleim, nagynéném, nagybátyáim, unokatestvéreim rettegése évtizedeken át elkísért. Ez a tél közepén érkezett távirat volt a kezdet: kapkodás, sustorgás, csomagolás, rohanás, anyám arcán a rémület, felkapott: megyünk Becskerekre. Belgrád és Pancsova között a Dunán még nem volt híd (vagy tán zárva volt), egy kis komphajóval jutottunk át, hogy majd vonattal folytassuk az utat. Zajlott a folyó, a jégtáblák dübörögve verődtek a hajó oldalához, anyám sírt, félt, vigasztalt: én még jobban féltém. „Ópapa nagyon beteg.” Hajnalban érkezünk meg, s a vasútállomás előtt hintó várt bennünket! Egyik nagynéném (Gizi tanti) „jó partit” csinált, férjhez ment a dúsgazdag Dunderski család egész Bánátban és Jugoszláviában híres sörgyáranak főkönyvelőjéhez, a sváb Stein Sándorhoz. Ő küldte elénk a gyár „vállalati kocsiját”. Felülhettem a bakra, igazi lópokróccal tartakartak be, a kocsis még a gyeplőt is a kezembe nyomta. A derengő fényben csillogott a két ló hatalmas, izzadt tompora, időnként lócitromok gördültek alá, erős, átható szagok vettek körül, s nagy élvezettel hallgattam a Monarchia sárga keramitkockáin felhangzó éles patkócsattogás monoton és mégis hihetetlenül változatos ritmusát. Boldog voltam, és nagyon megrettentem, amikor a kórházba értünk. Kellemetlen, szúrós, köhögtes és hideg szagok váltották fel a bakon érzett melegséget, barátságos kigőzölgést. Pislákoló villanykörték fényében vezettek be a kórterembe, nagyapám aludt, vagy tán már nem is élt – báméskodtam, nem emlékszem, hogy éreztem-e valamit. „Mami” – nagyon sokáig így hívtam anyámat – óvatosan lépegetve járkálta körül a betegágyat, leült, felállt, ácsorgott, szipogott tanácstalanul. A város dísz-sírhelyet biztosított nagyra becsült zenemesterének, s az egyszerű kőtáblán a mai napig olvashatóak a *magyar nyelven* fogalmazott és kifaragott tisztelegő sorok. Több évtizeddel később jöttem rá, hogy ebben a hatalmasra növekedett pokoli (ez a jelző a későbbiekben kerül értelmezésre) családban, amelynek tucatnyi tagja választotta a zenei pályát, ő volt az „igazi”, az egyetlen nagy tudású és valóban tehetséges muzsikus.

(Požarevacon működő kóruskarnagy barátom, TASIĆ KATALIN, ma telefonált, hogy mindenszentek napján krizantémokat küldött nagyapám ZRENJANIN-i sírjára. Ma ez a neve szülővárosomnak – több mint ötven éve. [2001. november 4.])

Gömbvillám gurult végig a belgrádi kis lakásban. Bejött az ablakon, körbejárt, felszökkent a rézagy végén húzódó korlátra, egyensúlyozott, lassan tovagördült, majd kipattant az udvarra. Eltűnt. Négyéves voltam, tátott szájjal és a félelemtől remegve hallgattam édesapám izgatott beszámolóját. Mami hitetlenkedve legyintett, Tati (mert őt meg így hívtam) dühösen bizonygatta, hogy ő mindent látott, megtapasztalt, miért vonják kétségbe szavait. A veszekedés – ekkor is, meg máskor is – két nyelven folyt, akárcsak a szelídebb beszélgetések. Így hát magam is a világ legtermészetesebb módján váltam kétnyelvű gyermekké, a szerb és magyar beszéd váltogatását észre

sem vettem. Tati, a tősgyökeres szerb ember, a bigott, ortodox (görögkeleti) család sarja, eltökélten liberális és elfogulatlan elveket vallott: soha nem kérte számon tőlünk, hogy milyen nyelven is beszélünk. Egyszerű családból származott, csak úgy tudták taníttatni, hogy papneveldebe adták; az ifjú seminarista megtanult görögül, latinul, franciául, kicsit németül, rengeteget olvasott, többek között Spinoza műveit is. Elöljárói felfedezték, és azonnal kirúgták. Ez a németalföldi zsidó filozófus még az ördögnél is üldözöttebb volt az ortodoxia szellemköreiből. Egyetem (hogy miből, arra sohasem tudtam rájönni), tanári pálya, majd pedig az újságírás. Felváltva volt munkatársa a belgrádi POLITIKA és VREME (a második világháború után BORBA) című országos napilapoknak: hol az egyik főszerkesztővel vezett össze, hol a másikkal. Képzeldőreje bizonyára túlfűtött volt: ritkán és csak hosszadalmas kérésekre előadott történeteit ámuldozva hallgattam. Hogy milyen arányban keveredett nála a mese és a valóság, azt bizony mindmáig nem tudom megállapítani. Igaz, hogy nem is akarom. Anyám kispolgári pragmatizmusában és földhözragadtságában viszont kemény ellenállásra talált. Így volt ez a gömbvillámmal is, amikor először voltam tanúja egy olyan – lényegtelennek tűnő, ám nyilván megoldhatatlan – nézeteltérésnek, amelyből kiderült, hogy szüleim sohasem fogják megérteni egymást. Akkor persze nem ez a felnőtteskedő bölcsesség járt a fejemben, hanem a félelem. Választásra kényszerítettek, s én Mamihoz bújtam. Kényeztetett, állandóan mellette lehettem, magával vitt a Bajloni piacra, ahol főleg sváb asszonyoknál vásárolt csirkét, tojást, tejfölt, túrót; játszóterekre vitt, leginkább a KALEMEGDÁN-ra, erre a gyönyörű növényzettel, nagy szobrokkal, sportpályákkal zsúfolt, a SZÁVA és a DUNA találkozására rácsodálkozó erődítményrendszerre, oda, ahol – mint azt később megtudtam – HUNYADI JÁNOS mért súlyos vereséget 1456-ban a török szultán hatalmas seregére. (Vö.: déli harangszó.)

(Egy nagy fehér köre írt szerb és magyar szöveg emlékeztet ma is erre az igazán történelmi jelentőségű eseményre. Ha a napi politika úgy hozza: belgrádi „bazafias” fiatalok lefűjják a mindig kéznél levő színes spray-vel az önérzetüket sértő egyszerű megállapítást. A hatóság immel-ámmal rendbe hozza, majd kezdődik előlről az egész.)

Nagy bánatom volt, hogy hosszú, lányos haját kellett viselnem. Mami így szerette, s azzal vigasztalt, hogy PETAR KARADORĐEVIĆ királyfi, a meggyilkolt ALEKSANDAR fia is ilyet hord. Nem tudott tartósan meggyőzni. Amikor végre hétévesen iskolába indultam (az ottani törvények ezt írták elő – azt hiszem helyesen) megmakacsoltam magam: ha a fodrász nem vágja fiúsrá a frizurámat, nem megyek iskolába.

Olvasni még lányos hajjal tanultam meg; bújtam a könyveket: szerbül a KIS LORD, magyarul pedig a ROBINSON voltak a kedvenceim. Az egyik cirill, a másik latin betűkkel. Moziba is sokat jártunk, és tisztán emlékszem első opera- és hangverseny-látogatásunkra. Mai eszemmel alig tudom fel-

fogni, hogyan bírtam végignézni, végigülni a négyfelvonásos, igencsak hosszadalmas CARMEN-t. Az Operaházból kijövet nagyon hideg szél fogadott, Mami kézen fogott, és lerohantunk a meglehetősen hosszú és meredek Francuska ulicán már egy másik kis lakásba, Belgrád Duna felé eső részébe, egy máig szegényes negyedbe. (Az első is ott volt.) Ez a rohanás aztán szokásunkká vált, boldog nevetéssel, fuldokolva értünk haza a késői órán, hiszen az előadásokat mindig végigültük, s anyám már ez idő tájt is felnőttként kezelte. Én voltam társa mindenben, mert apám korán ment, nagyon későn jött; néha elmentünk érte a szerkesztőség elé este tíz-tizenegy óra tájt, de ez ritkán fordult elő. Inkább csak akkor, ha anyám elejét akarta venni egy fizetés táján megakadályozhatatlannak tűnő alkoholizálásnak. Tati nem szerette az ivást. Beteg volt. Alkoholista.

Az Operától nem messzire van a Kolarčeva Zadužbina koncertterme, amely többé-kevésbé a budapesti Zeneakadémia nagytermének felel meg. Nem olyan szép és nagy, akusztikája közepes, de a legjobb, legfontosabb hangversenyek mindmáig ott zajlanak. Herbert Albert dirigált (többé nem hallottam a nevét), és NYIKITA MAGALOFF volt a zongorista azon az estén, amikor először zúdult rám egy szimfonikus zenekar hangorkánja. A bal oldalerkély pódiumig húzódó részének második sorában ültünk, alattam a sok-sok zenész, egy dühösen hadonászó pálcás ember, és... Szólt, zengett a zene, sodort, elragadott. Bármennyire banális és kínos mosolyra fakasztó a dolog: Beethoven V. szimfóniája nyugözött le ennyire. Szünet után a „sors” tovább fokozta az első találkozás drámáját. A mindmáig világhírű orosz emigráns virtuóz odaült a hatalmas zongorához, és elkezdtek mennydörögni Csajkovszkij b-moll zongoraversenyének lélegzetelállító akkordjai. Állva hallgattam, hogy mindent lássak, a zongoristát, a hangszereket, a karmestert, a közönséget, hogy halljam: honnan jön ez a rengeteg hang. Csak az isten tudja, hogy Mami véletlenül, vagy tudatosan választotta ki számomra ezt a káprázatos koncertet. Tagadhatatlan, hogy első találkozásom a „komoly”, a szimfonikus zenével fényesen sikerült. Hatását még az is fokozta, hogy MAGALOFF orosz volt, s lakóházunkban volt egy tejszarnok, amelyet egy immár korosodó, elbűvölően kedves orosz (emigráns) házaspár vezetett. (A harmincas évek királyi Jugoszláviája zsúfolásig volt a bolsevizmus elől menekülőkkel, sok kiváltságot nyújtott nekik ez az ország.) Hozzájuk én jártam vásárolni: tejet, joghurtot, kiseló mlekrét. Bureket is tartottak, ez volt a kedvencem. Különböző vastagságú, rétestésztaszzerű tésztalapok közé töltött túrós, vagy húsos – ropogósra süített – csemegét rejt ez a bizonyára török szó. Mindig megkínáltak velem, s miközben ettem, nagy élvezettel hallgattam orosz beszédüket, amelyet hol megértettem, hol meg nem. Másik emigráns ismerősöm egy rikkancs volt, aki lélekszakadva rohant az utcán, s azt kiáltotta: „Já bíl cárszki palkóvnyik! POLITIKA! VREME!” S a cári ezredes még néhány szalagcímmel is megtoldotta dallamos, panaszos rikoltozását.

Futtában mindig rámnevetett, biztos volt benne, hogy egy ilyen kis gyermek nem vásárol újságot, s persze azt se tudta, hogy Tati is ír ezekbe a lapokba.

(BARTÓK RÁDIÓ, 2001. NOVEMBER 5-e, REGGEL 7 ÓRA 49 PERC. *Kedves Hallgatóim*, LISZT FERENC: *LA CAMPANELLA* című művét előadja: NYIKITA MAGALOFF. "Ez ma történt.")

A most következő, megkerülhetetlen mondatot kimásolhatnám valamilyen – híres muzsikuskok életéről szóló – ismeretterjesztő könyvből is. Íme: „Érthető, hogy eme nagy élmény után a hatéves gyermek már nem ellenkezett, amikor az Édesanya így szólt hozzá: Gyere, kisfiam, megtanítalak zongorázni.” Bizony, bizony, Mami járatos volt valamennyire a billentyűk világában, éppúgy, mint testvérei. Fő produkciója – amit csak hosszas unszolásra volt hajlandó előadni – az akkoriban divatos *Szűz imája* volt. Zongoránk természetesen nem volt, apám fizetése ezt nem tette lehetővé, de lakásunk sem tudott volna befogadni egy ilyen terjedelmes bütödarabot. Hát még a szomszédok.

Anyám legfiatalabb – húsz-huszonegy éves – öccse, Laci, ekkor már ugyancsak Belgrádban élt. Ez idő tájt fejezte be a Stanković zeneiskolában az orgonaszakot, s a hatalmas, gyönyörű Jugend-Stil HOTEL MOSZKVA szalonzenekarában harmóniumozott. Gyakran sétáltunk Mamival a Terazijén, s bámultuk a ragyogóra világított, finom közönséggel telezsúfolt kávéház életét. Meg Lacit, ahogy fújtatta a hangszert, s nyomta a billentyűket. Büszkén, sőt nagyképpően, lesve a vendégek, a kívülrekedtek, s főleg a nők csodálatát. A kávéháznak emeletnyi magas, csiszoltüveg kirakatablakához nyomtam az orromat, szerettem volna a zenekarban ülni.

A VUK KARADŽIĆ-ról elnevezett elemi iskola egyik osztályában – négy éven keresztül – ketten voltunk katolikusok. Ivo Tartalja egy dalmát költő fia volt, azonnal összebarátkoztunk, együtt jártunk a hittan különórára egy fiatal – Junger nevű – paphoz. A több száz gyerekből egy kis osztálynyi gyűlt össze ezeken a kedélyes, viccelődéssel és játékossággal fűszerezett órákon. Hogyan is lettem én katolikus? Ennek magyarázata, lehetősége is apám liberalizmusában lelhető fel. Szülei előtt ugyan gondosan titkolta, de könnyű szívvel adott „reverzális”-t a házasságkötésre. Belement anyám megkérdőjelezhetetlenül katolikus családjának ama kívánságába, hogy a születendő gyerekeket a római szertartás szerint kereszteljék meg. Fiúgyermek esetén is! (Az effajta kompromisszum bizony még ma is okozhat konfliktusokat.) Dokumentumom ugyan nincsen, de tudomásom szerint görögkeleti keresztelő is volt: mert hát Tati szabadelvűségének is voltak határai. Rettegett a szülői ház – különösen az édesanya (született Sultana Bugarčić) komor, fanatikus, ortodox vallásgyakorlatától. A kettős keresztelő nem zavarta, s az meg egyáltalán nem, hogy én valójában pápistává váltam. Lett is ebből baj a későbbiek során. A Crna Gora-i ág titokzatos, furcsa, azóta is megfejthetetlen világárol egyébként érdemes lesz még néhány szót ejteni.

Ivo volt életem első „legjobb” barátja. (Maradt is mindmáig.) Állandóan együtt, egy padban, iskolában, utcán és otthon (szinte kizárólag náluk találkoztunk, mert ők sokkal gazdagabbak voltak, játékszerek tömege dereng fel, a szülők csendesek, finom emberek, s szívesen láttak – dalmátok lévén – egy katolikus kislány otthonukban); barátkoztunk szenvedélyesen, úgy, ahogy kell. Könyveket kölcsönöztünk egymásnak, cseréltünk, nem verekedtünk (ezt később a budapesti gimnáziumban alaposan bepótoltam). Az iskolában osztályelsőként ismertek el, s kissé idegeneknek tekintettek bennünket. Valószínűleg strébereknek is. Tanítónk kemény szerb ember volt (akinek az első világháború nagy és mély lyukat hagyott emlékül a jobb arccsontján), katonás rendet tartott a munkás- és prolinegyed renitens szellemét magukban hordozó, durván vagánykodó gyerekek között. Bizonyára ő volt az, aki nem hagyott bennünket céltáblává válni, nem tűrte, hogy a két katolikus „úrifiút” gúnyolják, vagy megverjék a többiek. (Szerettem iskolába járni, s ezt a szokatlan tulajdonságomat a későbbiek során is megtartottam. Fájt, hogy elszakadtam a Vuk Karadžićtól, de ennél is sokkal jobban, amikor leérettségiztem a budai Toldy Ferenc Gimnáziumban.) A rejtett vagy alattomos ellenségeskedéstől is mentes toleranciának egyébként más magyarázata is valószínűsíthető.

Megszámálhatatlan ama népcsoportok, nemzetiségek, vallási közösségek száma, amelyeket Belgrád szívóereje odavonzott a Száva és Duna összefolyásánál kialakult ősi település nagy sebességgel modernizálódó vidékére. A régi időkből maradtak természetesen a szerbek, törökök, svábok, magyarok. Délről özönlött a crnogorai, a bosnyák, macedón, szerb bevándorló, a Vajdaságból pedig a szerbeken kívül a magyarok, svábok, románok keresték érvényesülésüket az első világháború után létrejött Jugoszlávia fővárosában. A történelmi múlt távoli homályából táplálkozó, földlathatatlannak tűnő ellenségeskedés arra ösztönözte a horvátokat, hogy Belgrád inváziójával is megpróbálkozzanak, s ebből a szlovének se maradtak ki. Már gyerekkoromban éreztem, s ez a benyomásom felnőttkoromban is csak erősödött: ezt a várost éppen a demográfiai tarkabarkaság tette – és teszi – a Balkán legszabadabban gondolkodó, másokat jól tűrő, legdemokratikusabb közösségévé. Az elmúlt ötven-hatvan év eseményei ékesen bizonyítják állításom megalapozottságát, de közös és saját tapasztalataimon túlmenően sokat beszélgettünk erről az elmúlt fél évszázad folyamán Belgrádban élő szerb, magyar, német, horvát, szlovén, bosnyák és más barátaimmal. Ezt a megállapítást fenntartás nélkül fogadta el az ortodox, a katolikus, a zsidó, a muzulmán, az evangélikus vagy éppen (hogy a Balkánon maradjunk) az ateista. Tartaljával is sokszor átgondoltuk a miérteket, s csak erre a következtetésre juthattunk. Lehet, hogy ezért nem kaptunk nagy veréseket, lehet, hogy Grgić tanító úrnak nem is volt szüksége nagy erőfeszítésekre ahhoz, hogy megvédje testi és – főleg – lelki épségünket.

A Belgrádba irányuló migráció a Weninger családot is megfertőzte. Nagypám, Ótata halála után nem sokkal Ómama is megérkezett, beköltözött

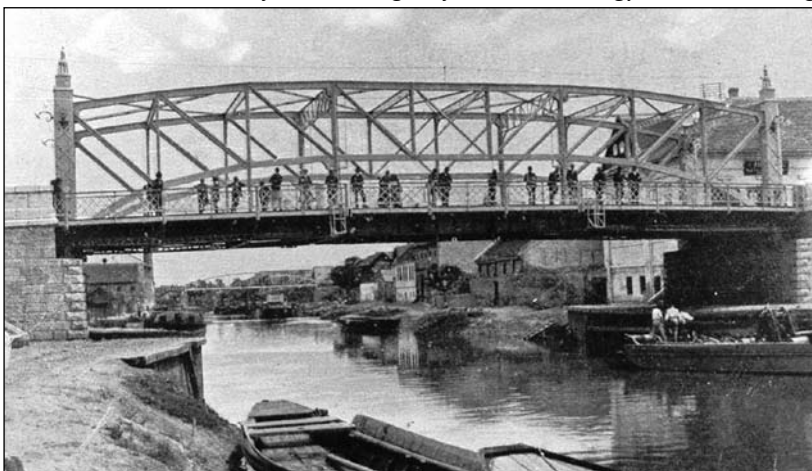
legfiatalabb lányával, Edittel (nagynéném csak öt évvel volt idősebb nálam) a Moszkva Hotel kávéházában harmóniumozó Laci nagybátyám lakásába. Irma néném orosz származású, illatszereket feltaláló és gyártó emberhez, Fedor Emmanuelhez ment feleségül, ennek húgát pedig (Babának hívtuk; igazi nevét sohase tudtam meg) Bandi nagybátyám, a belgrádi Operaház zenekarának koncertmestere vette nőül. Az életben maradt kilenc testvérből immár öt élt a fővárosban; egy maradt Becskereken (a főkönyvelőné, Gizi), kettő elvándorolt Budapestre, egy – Irén tanti, a legidősebb nővér – Csehszlovákia Naszvad nevű magyar ajkú községébe. Az ötösfogat, anyósokkal, apósokkal, férjeikkel, feleségeikkel, gyermekeikkel egy kemény, sokat veszekedő, összetartó, valójában ellenségeskedő, idegenekkel alig barátkozó, irigységgel megvert és kudarcoktól rettegő közösséggé formálódott. Nagyanyám döntött mindenben, az ő kegyeit keresték, hozzá igazodtak, hatalma megszabta a család mindennapi életvitelét, el kellett őt tartani, meg Editet, aki még csak tizenéves volt, és kissé sikerületlen; lehetett vitatkozni azon, hogy ki ad többet, ki kevesebbet, ki törődik vele, ki nem.

Minden ünnepet nála ültünk meg, ezek közül természetesen a karácsonyok voltak a legvarázslatosabbak. Már az is öröm volt, hogy a katolikus szertartás közel két héttel előbb ünnepli Jézuskát, mint az ortodox. Sok-sok gyerek és felnőtt jött össze, vártuk, hogy ablakba tett, levélbe fogalmazott kívánságaink meghallgatásra találtak-e, játszottunk, tomboláztunk késő éjszakáig. Ezen az estén szabadok lehettünk, nem tiltottak semmit, boldogok voltunk. Hogy a felnőttek mit gondoltak, azt természetesen nem tudom. Mai tapasztalataim szerint ők valószínűleg nem voltak annyira boldogok, mint mi. Felfoghatatlanul nagy a gyermekkor előnye a felnőttkorral szemben. Mi még szerettük is egymást, üdvívalgással köszöntöttük az újonnan érkezőket.

(Évtizedekkel később számoltam össze, hogy vagy harmincöt anyai ághoz tartozó unokatestvérem van. Vagy inkább: volt. Ezek immár Amerikában, Szlovákiában, Németországban, Jugoszláviában, Magyarországon, Svájcban – és a temetőben találhatóak meg. Nem tudok olyan családtagról, aki az ő gyerekeiket ismerte, vagy számon tartotta volna. Egyikkel-másikkal összehozott a sors, de ezek a találkozások csak elvétve derítették fel szívemet.)

A vakációkat többnyire Becskereken töltöttük: a sörgyári rokonságnál. Lujó és Ottó, az ikerk, nagyszerű játszópajtásaim voltak. Néhány évvel idősebbek voltak nálam, sok rosszaságot tanultam tőlük. Az egyik fő attrakció a hatalmas raktárak árpahegyein való hancúrozás volt. Fuldokolva ugráltunk ide-oda, lenyomtuk egymást a több méter magas gabonatómegbe. Tébolýító – és reális – életveszélyben éreztük magunkat, harcoltunk, verekedtünk, elmerültünk, levegő után kapkodva csimpaszkodtunk egymásba, a portól sírva-röhögve, rettegve és gyűlölködve vergődünk ki a szabad levegőre. A folytatás sem maradt el: a gyárnak volt egy hatalmas, bozotos, semmire se jó területe. Elbújtunk a bokrok között, különböző disznóságokat kiabáltunk

egymásnak, s ahonnan a hangot hallottuk, odahajigáltuk az előzőleg összegyűjtött jókora köveket. Nagyobb baj nem lett ezekből a lovagi tornákból: az ikrek hatalmas pofonokat kaptak Stefi bácsitól, én – a kisebb és a vendég – megúsztam egy-egy fejcsóválással. Első és utolsó horgászsikereimet a Bega-csatorna keszegállományának hihetetlenül egyszerű megdézsmálása jelentette számomra. A sörgyárból kivezetett erjedt, szörnyen büdös lé torlolatához gyűlt az egész Bánát teljes halállománya. Egy nádpálcára erősített cukorspárga végén fityegő horogra tűztük a legyet, folyamatosan rántottuk ki a gyönyörű ezüst halacszkácatzá a koszos vízből. Amíg el nem untuk. Rengeteget. Felőttkoromban is próbálkoztam egyszer-kétszer a Balatonon, de öt perc várakozás után sértődötten abbahagytam. Tudatomban a horgászat nem tartozott a türelemjátékok kategóriájába. Az ikrek egyike Onán herceg

gyönyöreinek titkába is be akart avatni, de kicsi is voltam, meg undorodtam is. Légiós kiképzés volt, de nem vált káromra. Szerencsém volt, és sok mindentől megvédett a velem született szigorú, de természetes pravoszláv morál. Az se zavarna: moralizálás. Ez utóbbi szöges ellentétben áll a katolicizmus álszent, hipokrita, gyakran füledt romlottságával, ájtatoskodásával.

Az én jó anyám azonban mindig „nagyra törő” volt: nem elégedett meg a belterjes, családi vakációkkal, külön utakon járt, szerény lehetőségeinkhez mérten is megkereste a megmerevedett hagyományoktól eltérő szórakozási lehetőségeket. Három emlékezetes kaland vésődött belém. *Arandjelovac* Hévízhez hasonlítható szerbiai gyógyfürdő volt annak idején, meglehetősen „finom” hely, Laci nagybátyám a szálloda tánczenekarába szerződött, immár zongoristaként. Mami kiügyeskedte, hogy kettesben nyaraljunk ott egy-két hetet. (Apám sohasem jött velünk az effajta utakra.) Barátságba keveredett egy hozzá hasonló fiatalasszonnyal, állandóan együtt voltunk, arról természetesen fogalmam sem volt, hogy miről csevegnek; nem is nagyon érdekelt. Egy este azonban, a törökös kávé elfogyasztása után, a hölgy felajánlotta, hogy

jósol nekünk a kávézaccból. Szörnyen megijedtem, nem akartam tudni a jövőt. Mami nyugtatott, hogy csak játék, tréfa az egész. Mint később kiderült: kíváncsian várta, hogy miként alakul az életünk, hogyan szabadul ki a már régen megromlott házasságából. Én gyűlölködve türtem, hogy elkezdődjön a szeánsz. A hölgy gondosan tanulmányozta a feketészsésze alján kirajzolódó girbegurba vonalakat. Kiderítette, hogy anyámnak nemrég volt egy udvarlója egyik csehszlovákiai – naszvadi – látogatásunk alkalmából. Nekem is felderengett egy férfi, akit már akkor is utáltam. Egy másíkról is beszélt, egy magyar, fekete emberről, egy apám előtti ismeretségről, aki – mint állította – még mindig szereti. A rettegés eluralkodott rajtam, pedig akkor még nem tudhattam, hogy pokoli esztendőket fogok eltölteni anyám második házasságának évtizedei alatt. Az amatőr jósnó rám emelte tekintetét: „Emilkét ne engedje motorbiciklizni!” Ez különösen felháborított, mert Laci bácsi, az éppen ott zongorázó életművész az idő tájt vett egy 250 köbcentis DKW-t, én rengeteget lógtam vele a hátsó ülésen, hajtott, mint az örült, az én kezemben meg gyakran volt csomag, benzineskanna... Élveztem a sebességet, s most ez a nőszemély egész életemre kiható szorongást ültetett el bennem. Motoroztam még azután is, vettem sok évtizeddel később egy kis Vespát is, de sohase tudtam örülni: minden indításnál eszembe jutott ez a „jóslat”. Végül elajándékoztam egy szigligeti fiatalembernek.

A másík a már említett *naszvadi* nyaralás. Mami nem mulasztott el egy megállást Budapesten. Elvitt a Corvin Áruházba, ahol láthattam, kipróbálhattam életem első mozgólépcsőjét. Jó volt az állatkert is, de az Angol Park mindent elsöpört. Szellemvasút, hullámvasút, dodgem – alig hittem, hogy ez lehetséges. Sohasem ismétlődött meg többé az a gyönyör, amit akkor éreztem. Naszvad viszont sokszor vált életünk fontos nyugvópontjává. Szerettem a falut, a kertet, a baromfudvart, itt is volt két iker unokabátyám, Ernő és Miklós, ők komolyabb fiúk voltak, bicikliztünk, játszottunk a faluszéli homokdombokon, lejártunk a Nyitrára fürödni (a horgászással itt nem próbálkoztam), Irén tanti jobban zongorázott, mint Mami, Miklós mindig Beethoven Es-dúr Écossaise-ét nyaggatta. Ijesztőek és szórakoztatóak voltak Budinszky Sándor bácsi féltékenységi rohamai. Irén tanti a budiba sem mehetett egyedül, oda is elkísérte, körbejárta a kis fabódét: nem rejtőzik-e mögötte egy fess fiatalember.

A vakációt a visszautazás koronázta meg. Hajóval mentünk haza Belgrádba. Ez a harmincas évek végén történt: Pozsonyból két (vagy három?) napig tartott az út, mi Komáromban szálltunk be, elhelyezkedtünk egy kabinban, amelyből két kis kerek ablakon lehetett kibámulni a vízre, a partra. Jött a csehszlovák vámvizsgálat: vittünk ajándékokat, de anyám ügyeskedésének tárgya az volt, hogy néhány nagy csomag igen olcsó (!), szép és kitűnően szuperáló gyufát akart „átvercelni” a határon. A hülye vámosok szigorúan szóltak: „Csak egy dobozt (!) tarthat meg, a többit adja át!” – „Igen?!” – kérdezte

fenyegetően anyám. Fogta a több tucat skatulyát, és a kerek kajütblakon át bevágta az egészet a Dunába. Az egyenruhások megmerevedtek, én meg boldogan és büszkén röhögtem. Mami sok-sok győzelmének egyikét azóta is ünneplem.

A harmadik: *Crkvenica*. Az Adriai-tenger. A háború előtti utolsó nyár. Már jól tudtam úszni, anyám napozott, boldog volt, a strandon vagy száz-kétszáz méterre a parttól sűrű védőháló a cápák ellen. Az izgalom és félelem gyönyöre megédesítette a nyaralók mindennapjait. (Mindmáig csodálkozom, hogy az utazási irodák nem reklámozzák a cápaveszélyt; meggyőződésem, hogy kétszer annyian mennének ilyen helyekre. Különösen a németek, akik minden érdekességet és izgalmat be akarnak söpörni befizetett márkájukért.) Cápa persze nem volt, csak annyi, hogy beúsztuk Mamival a hálógig, s amikor visszaindultunk, megszólaltam: „Kifulladtam, nem bírom tovább.” A víz nagyon mély volt, a part még meglehetősen távol, anyám annyit mondott nagyon nyugodtan: „Segítek, ne félj!” Azonnal lecsillapodtam, majd ő szaporra mozdulatokkal – egy tempó, egy lökés – kitaszigált a partra. Működésbe lépett az a titokzatos és tökéletes harmónia, amelynek mélységeit sohasem ismerhettük meg teljesen. A homokban aztán zokogva sírtunk egy nagyot. Ő alig hitte, hogy képes kimenteni valakit a vízből, én meg azt, hogy „férfi” (tíz) létemre miként lehettem ennyire gyenge és idétlen.

Három nyaralás: néhány félelmetesen irracionális pillanat, egy váratlan és jogos önbíráskodás gátlástalan pimaszsága s egy halállal fenyegető helyzetből való bátor megszabadulás: ezeknek feldolgozása, újraélése, megértése és átértékelése vált életem következő évtizedeinek vezérfonala. Minduntalan felbukkantak megoldásra várva, mert: (1.) félénk, ijedős gyerek voltam, (2.) kínos, megalázó helyzetekben elesetté váltam, nem jutott eszembe, hogy mi a teendő, mit is mondjak, válaszoljak, (3.) bátorságom lényege mindig a félelem legyőzése volt, s ehhez kemény akaraterőre volt szükségem. Az irracionális félénkség velemszületett forrásait például nagyon felerősítették azok a komiszkodó ministránsok, akik nagyapám házában, este, a sötét folyosón, feketébe és ördögnek öltözve rám támadtak, rikoltoztak, taszigáltak, majd eltűntek. Jópofáskodtak egy négy-öt éves gyerekkel Mikuláskor, de én még kamaszkoromban, Budapesten is lihegve rohantam fel a Lajos utcai bérház lépcsőházában, hogy minél előbb beérjek a lakásba. Félttem. Irma tanti férje pedig, az orosz Fedor bácsi szeretett kísértethistóriákat mesélni. A belgrádi rokonság náluk is sokszor jött össze, s ő szórakoztatta a társaságot. Valami temetőben járkáltak katonatisztek, kerestek egy sírt a sötétben. Az egyik hirtelen felordított, és szörnyethalt. Én meg fuldokolni kezdtem a sírástól. A tantik, bácsik dühösen bizonygatták, hogy gyereknek nincs helye a felnőttek között, Fedor meg azzal vigasztalt, hogy a katona zubbonya beakadt egy keresztfába, s azt hitte, hogy egy halott húzza le maga mellé, a föld alá. Édesapám indulatosan korholta túlérzékeny kisfiát.

Féltem. Tőle is.

Későn járt haza, s az egyszobás lakásban olyan ágyam volt, amelynek oldalán fel lehetett húzni egy ritkára csomózott hálót; lecsukott szemmel is jól láttam, hogy mi történik az éjszakai órán. Tati sohasem tántorgott, nem rendezett jelenetet, nem veszekedett. Hallgatott komoran. Tudtam, hogy anyám reszket, gyűlölködik, én meg azt lestem, hogy van-e kés apám kezében. A bor és pálinka szaga betöltötte a szobát, néhány feszült, suttogó mondat után minden elcsendesült. Volt, hogy anyám szipogása nem akart szűnni, s ez nagyon meggyötört. A reggeli napsugár sem hozta meg az igazi békét. Tati szigorúan kérdezte: „Készültél?” Ő is tudta, hogy felesleges dologgal hozakodik elő, hiszen kitűnő tanuló voltam, s neki alig volt fogalma arról, hogy miről is van szó az iskolában. Néha leült velem tanulni, s akkor aztán kiderült, hogy milyen nagyszerűen tud mindent, remekül mesélt, rögtön másfelé irányította a beszélgetést, s elfelejtette, hogy neki apai kötelességeit kell teljesítenie. Egyébként főleg bátorságot, tűrőképességet akart belémnevelni, tudván, hogy Mami iszonyatosan elkényeztet. Egyik módszerét igazán rosszul tűrtem. A lábas fenekéhez ragadt ételmaradékokat villával kapirgálta, s ez alig elviselhető, nyikorgó, csikorgó zajjal járt. „Ki kell bírni!” – mondta mély meggyőződéssel. Kibírtam. Ő is. Anyám meg tépte a haját.

A hálóval biztosított gyerekágyban fogant meg első „filozofikus” gondolatom. Még iskola előtt kaptam születésnapomra egy karórát, másodpercmutatóval. Kimondhatatlanul örültem, egész nap nézegettem, mutogattam, s tájékoztattam környezetemet a pontos időről. Lefekvéskor sem vettem le, az órával akartam aludni, az engedélyt megkaptam. Szüleim ágyánál égett egy kis olvasólámpa, annak fényénél bámultam a számlapra. Néztem-néztem a másodpercmutatót, s egyszer csak rádöbentem, hogy ahogy halad körbe-körbe, ahogy fogyasztja az előtte körkörösén csigázó utat: úgy fogy el az én életem is. Még ma is érzem azt a fojtogató rettegést: még ma se tudom szorongásmentesen és kissé megmosolyogatóan fontoskodva megállapítani, hogy felismertem az idő és tér, az élet és az elmúlás drámáját. Akkor bizony hetekig sírtam esténként, féltem a haláltól, sajnáltam magamat, rettegtem anyámért, apámért és az akkortájt őszintén szeretett kedves rokonaimért. Őket már elvesztettem, bennem pedig kopottasan bár, de mindmáig él ez az érzés. Most sem értem, hogy miért lesz vége, most se tudom, hogy mikor és hogyan jön el. Nem lettem okosabb.

Apai nagyanyám Versecen élt egy menyével és két unokájával, Sinišával és Darinkával. A fiú idősebb, a lány fiatalabb volt nálam, anyjuk süketnéma. Tipikus kisvárosi, félig-meddig falusi házban, boltíves, sötét kocsibejáróval, nagy kapuval, amelyet sohasem láttam nyitva. Nem volt se kocsi, se ló, csak a földszintes ház mellett hosszan húzódó keskeny udvarszerű terület végében egy kecske. Külön-külön ajtók nyíltak a szobába, a konyhába, egy fészerbe, az ólakba. Áram nem volt, esténként petróleumlámpát gyújtottak – elég későn;

nagy szegénység uralkodott. Téli, kora tavaszi szünetekben látogattuk meg a mindig feketébe öltözött, szigorú, hallgatag, büszke tartású, kicsit ünnepléses viselkedésű öregasszonyt. Nevetni sohase láttam. Sultana Bugarcic férje – nagyapám – már régebben meghalt, én nem ismertem. Három fiuk volt: Bogdan, Jovan és Borivoj. A legidősebb sírkőfaragással foglalkozott egy távoli városban, Jovan volt az én apám, Borivoj pedig Belgrádban tisztviselősködött. Bogdan ugyancsak süketnéma volt, intézetben nősült s tanulta a mesterséget; márvány- és kőfaragásait a Bánát több városi temetőjében is láttam, s szépnek találtam őket. Az ő felesége élt Versecen nagyanyámnál, két unokatestvéremmel, akik viszont teljesen egészségesek voltak, szerettük egymást, jól, de rendkívül szelíden és halkán játszottunk, legtöbbször a kecskével (ami azért persze tilos volt) meg más állatokkal. Anyám, az örökké nyughatatlan, még itt is kiküzdötte, hogy elmehessünk kirándulni a város melletti hegyen emelkedő bástyához; bolyongtunk ide-oda, bámészkodtunk, és kissé csodálkoztunk, hogy Becskerekhez képest itt csak nagy ritkán hangzott fel magyar beszéd. Szerbek, svábok, románok tették ki a lakosság java részét. Furcsa ételeket ettünk, nem nagyon lelkesedtem értük, de kényeskedésnek, affektálásnak még a gondolata sem férközhetett az esti együttlétek világába. A lámpa szertartásos és gyakran ügyetlenkedő meggyújtását követően az átható, sohasem feledhető petróleumszagban még egy félórányit játszhattunk. Anyám rendkívül szolgálatkész süketnéma sógornője időnként ugatásszerű hangokat hallatott: ezzel vagy örömének, vagy éppen nemtetszésének adott hangot. Ebben a kísérteties, de egyben vonzóan titokzatos környezetben tanultam meg malmozni. Siniša mindig nyert, de Darinka, akiben egy gondosan titkolt és nem viszonzatlan gyerekszerelem égett, boldogan kapott ki a játékkal még csak most ismerkedő fővárosi nagyfiútól.

A szűkre szabott idő elteltével nagyanyám ellentmondást kizáró mozdulattal fogta meg a lámpát, s bekísért bennünket az utcai tisztaszobába. A konyha melege után jégveremnek tűnt ez az ikonokkal, faragott szekrényekkel, tálalókkal, vastag és szép szőnyegekkel, rézlámpákkal, porcelánvázákkal telezsúfolt helység. Az egyik sarokban magasodott az ágyneművel magasra polcolt és gyönyörűen hímzett takaróval gondosan lefedett rézagy. (A tárgyak még bizonyára a Crna Gora-i hegyekből vándoroltak a bánáti lapályra; tilos terület volt ez a ház minden lakója számára, csak mi – anyám és én – voltunk a kivételezettek.) A hideg ellen nagyanyám téglákat melegített a konyhai tűzhely sütőjében, gondosan bebugyolálta a szinte tüzes köveket, odatette a lábunkhoz, a lepedő alá. Keresztet vetett ránk, „könnyű éjszakát” (laku noct!) kívánt, elköszönt, s mi ott maradtunk a sötétben, reszketve a hidegtől. Mami magához ölelt, s én immár magyarul mondtam el azt a még primitívnek is alig mondható esti imát, amire Ő tanított: „Édes, édes Jézuskám, kérlek szépen, vigyázz rám! Isten nevében alszom el. Amen.” Ebben a – számára különösen – furcsa idegenségben szinte varázsütésre állt helyre a világ rendje, még nevetgélünk egy kicsit, felmelegedtünk, és békésen aludtunk el.

Vasárnap reggel nagyanyám ünneplőbe öltözött, kézen fogott, majd – se szó, se beszéd – kilépett velem a nagykapu melletti bejárati ajtón. Szapora léptekkel iparkodtunk a vakító téli napsütésben valamerre, toronyiránt. Anyám sejtette, hogy hová, mert mukkanni se mert. Néhány perc múlva odaértünk a verseci görögkeleti templom elé, bementünk a fojtogatóan tömjénillatú, a sok száz gyertyától alig megvilágított, sötét, hatalmas térbe, az emberek hajlongtak, s három ujjukat összeszorítva, szinte folyamatosan vetették magukra a keresztet. Homlok, gyomortáj, *jobb váll, bal váll...* Én meg nyitott tenyérrel: homlok, gyomortáj, *bal váll, jobb váll...* Elkezdődött a szertartás, ácsorogtunk, mert hát padok nincsenek, az asszonyok az egyik, a férfiak a másik oldalon, a csodálatos ruhakölteményekbe öltözött pópák kántáltak, emelt hangon jajongták a bibliai szövegeket, a férfikórus basszusai nem látható hajóból zúdították zengő hangorkánjukat a tömegre, az előénekesek dallamára válaszolni kellett, én meg hallgattam, tán motyogtam is valamit, persze nem azt, amit kellett volna. A neheze azonban még nem jött el. Az aranytól roskadozó ikonosztáz előteréből elindultak a pópák, hogy két szín alatt megáldoztassák a hívőket. A türelmét és szigorú fegyelmezettséget fokról fokra elvesztő asszony gyengéden, majd egyre határozottabban taszigált a pópa felé; a borral töltött aranykehelybe mártott kenyérnek azonban makacsul ellenálltam. Elfordítottam a fejemet és – bár még ma is szégyellem – undor fogott el. Az istentisztelet rövidesen befejeződött, elindultunk hazafelé. A próbát nem álltam ki. Én is tudtam, ő is tudta.

Sultana Bugarčić, Petar Petrović özvegye, Jovan P. Petrović édesanyja természetesen sokkal többet tudott. Gyanúja az utcán ismét felragyogó nap-sugárnál világosabban beigazolódott. Hazudtak neki, becsapták. Az igazhítű (pravoszláv) szerb asszony, az égbe nyúló, kietlen és terméketlen hegyek koszorújából a bánáti zsiros lapályra elvándorló, felemelkedésben reménykedő anya mellett egy osztrák–szlovák–magyar anyától született félig szerb, de mindenekelőtt római katolikus unoka baktatott. Pokoli kín lehetett, amikor megszokott keresztvetésemet észrevette. Az istentisztelet folyamán már nemigen reménykedhetett, de végigjárta azt a kálváriát, amelyet fia szabott ki számára, s amit bizonyára sohasem bocsátott meg neki. No meg anyámnak, az egész Weninger családnak, a saját elvándorlásának, a hiú ábrándozásoknak.

Hazaérvén szót se szólt, jelét sem adta, hogy mit érez, ugyanolyan komoran járt-kelt, mint egyébkor. Anyám kerülte a tekintetét, tudtam, hogy nagyon fél, várta, hogy kitör a botrány. Saját családjában helye volt a hangoskodásnak, veszekedésnek, de itt – látszólag – semmi sem történt. Az élet a szokott rendjében folytatódott, ebédeltünk, játszottunk, vacsoráztunk, malmoztunk, téglák, „laku noć”, de Mami még az ágyban se kérdezett. És még hátravolt egy megpróbáltatás. Egy olyan, amire nem számítottunk.

Sírkőfaragó nagybátyámat, a negyvenedik életévét még be nem töltött Bogdant, süketnémasága mellett még tüdőbajjal is megverte a sors. Azért

nem volt Versecen, mert kórházban feküdt valahol – azt nem tudtam, hogy merrefelé. Ilyesmiről nem sok szó esett. Délelőtt keményen megdöngették a kaput. Mint mindig, nagyanyám indult ajtót nyitni. A postás hozta a táviratot: „Vaš sin, Bogdan Petrović, sinoć je umro.” Meghalt az elmúlt éjszaka.

Ami ezután történt, annak hű leírása meghaladja emlékirói képességeimet. A feleség ugatva fuldoklott, a gyerekek velünk együtt bőgték, nagyanyám levette fekete kendőjét, sirató jajongásba kezdett, egyre hangosabban, őrjöngve, közben kiment a kocsibejáró sötét alagútjába, megfogta a fejét, és iszonyatos erővel a falhoz csapdosta. Anyám megpróbálta lefogni, de eredménytelenül. Az idős asszony hihetetlen erővel, durván ellökte, és folytatta az önkínzást, amelynek alig elviselhetően kongó hangja máig kísért éberem is meg álmomban is.

Nem tudom már, hogyan ért véget ez a szörnyű jelenet, nem tudom, hogy mi történt azután, hogy miként kerültünk haza Belgrádba, mikor indultunk, elbúcsúztunk-e egyáltalán, apám hogyan reagált. Minden emlékemet elsöpörte a látvány és hangok pokoli elegye, a fájdalom és gyász azóta se látott-hallott gyötrelmes keserősége, a szenvedésnek ez a velőtrázó megnyilatkozása. (Ebben a pillanatban ébredtem rá a magyar kifejezés hátborzongató pontosságára.) Sohasem kaptam választ arra az állandóan bennem bujkáló, de ki nem mondott kérdésre: miért is nem jött velünk apám sehová, még Versecre sem? Annyit tudtam, hogy szülei elleneztek a továbbtanulását; nem volt rá pénzük. Ő meg mániákusan olvasott, de hogy elkerülje a szidalmakat, elrejtőzött a padlason, ahol órákon át bújt a könyveket. Ha rátaláltak, kemény büntetésben volt része. Megverték-e, vagy az egyszerűbb emberek kifogyhatatlanul ötletes és változatos szankcióinak eszköztárából válogattak néhányat? Nem tudom. Egy bizonyos: nem tudták „tisztességes” és jól jövedelmező foglalatosságra kényszeríteni; vereségüket azzal oldották fel, hogy az ingyenes képzést kínáló papi pályát engedélyezték középső fiuknak. Egy bentlakásos szeminarista nem került sokba, az egyházi szolgálat pedig tekintélyt parancsoló rangot jelent az egész világon. Ez a megoldás a biztos menedéket, de inkább az egérutat jelenthette vallásosnak egyáltalán nem mondható édesapámnak. Tanulást kínált meg barátokat, akiket egyébként – már mint szerzeteseket – még én is megismertem a szerbiai kolostorok egyikében-másikában. A kamaszkor és a felnőtté válás felbuzduló, életet köszöntő első pillanataiban kapott sérelmek, a szigorúság és a megértés teljes hiánya ütötte azokat a sebeket, amelyeknek életre szóló következményeit többé nem lehetett sem elfelejteni, sem pedig begyógyítani. Ennél többet nem tudtam meg, de egy gyermek az effajta drámákat még nem tudja megérteni vagy pláne átélni.

Ritkán ugyan, de Tati is megfogta a kezemet, és elvitt magával. El abból a kis szoba-konyhás lakásból, el a Weningerektől, az anyagi gondok fojtogató mindennapjából, a családi pletykák, veszekedések zűrzavarából, a presztízs-

harcok számára mindig nevetségesnek tűnő háborúskodásából. Valamelyik szerbiai kolostor volt a végcél, az említett szerzetes-barátok meglátogatása, ahol a találkozás örömét magától értetődően kapcsolták össze az egyházi borospincékben vagy pálinkáshordókban található és ellenállhatatlan gyönyöröket kínáló italok elfogyasztásával. Sljivovica vagy sligovica – ahogy azt magyarul mondják: ez volt apám végzete, de ezt akkor inkább csak sejtettem. Remekül éreztük magunkat, mert hát én ennek az alkoholizálásnak semmiféle hátrányát vagy bántó következményét nem éreztem. Az oda- és visszaút volt a legjobb. Néhány napon át csavarogtunk, vonattal, gyalog, beszélgettünk, ücsörögtünk dombtetőkön, bámészkodtunk. Ilyenkor ébredt és tudatosodott bennem valami ellenállhatatlan és szenvedélyes szeretet apám iránt, akitől anyám szeretetketréce elválasztott, akitől félni tanított, akire feltékeny volt. Ültünk a dombtetőn, néztük az eget, és arra biztatott, hogy a felhők formájából olvassak-lássak meg valamit. Elefántot vagy pufók angyalokat, hegyeket-völgyeket, haragos, fenyegető vagy éppen derűs üzeneteket, félelmet és örömet. Hosszú órák teltek el, nem fogyott ki az ötletekből, cifrázta az én naivitásaimat, s rávezetett arra, hogy minden, amit látunk, változik: az elefántból torony lett, az angyalokból kutya, szétfolyt a félelem, megszűnt az öröm. Közben vonatszerelvény zakatolt a távolban, elképzeltük, hogy hányan lehetnek ebben, hányan a másik vagonban. Kik lehetnek, hova utaznak és minek. Ki megy valakihez, ki menekül valahová. Aztán jött egy tehervonat, alig győztük számolni a kocsikat, elől szuszogott, sípolt, pöfögött a gőzmozdony, és csak csodálkoztunk: honnan van ennyi erő egy ilyen szerkezetben, hogyan lehetséges, hogy negyven-ötven szénnel, fával meg minden mással megrakott tehervagon ilyen engedelmesen kövesse azt a fekete, dühödt óriást. Sokkal később fogtam fel, hogy ezekben a beszélgetésekben, vagy inkább monológokban tulajdonképpen világnézetét plántálta belém, a szabadságról, a tisztességről, a korlátokról beszélt, az életet, az embereket, az alkotást megillető tiszteletről; a szépségről, a fájdalomról és a ritkán előforduló örömről.

Kevés öröme volt. Újságírói képességei fenomenálisak voltak, ezt – vagy húsz évvel később, akkor még aktív – kollégái egyértelműen állították. Belpolitikával foglalkozott, izgága volt, megalkuvásra képtelen, igazát körömszakadtáig védte. Ezért aztán fél vagy egy esztendőnél többet sohasem tudott maradni egyik lapnál sem. Összeveszett a főnökeivel, bevágta maga mögött az ajtót, s átment a Vreméhez. Vagy onnan vissza a Politikához. Ingázott, s hogy ezt megtehetette: ez máig igazolása annak, hogy nagy szükségük volt rá. Egy ízben az én képem is rákerült a Vreme első oldalára. Hadjáratot indított a belgrádi utca tisztaságáért. Még hosszú hajás kisfiúként hajoltam le a fából készült, ágas-bogas játékszeremhez, amely óriáskerékként forgott, ha a madzagját fogva magam után húztam. Pörögtek a kajütöket jelképező, hurkapalcára erősített színes fagolyók. Sorozatának ez a fejezete a gyerekekre leselkedő fertőzésveszélyről szólt, nagy hatású írás volt, drámai és nyugtalanító. Külön jutalmat is kapott a laptól, amelyet kivételesen azonnal átadott

anyámnak. Jovo – mert így hívta anyám családja – nagy elismerést aratott a Weningereknél is.

Akik egyébként szerették, ha nagy ritkán együtt voltak vele. Gitározott olykor, kísérte bensőséges és halk énekét. Szép baritonján javarészt szerb, balkáni nép- és úgynevezett kávéházi dalok szóltak, s ha már jókedvre derült, vagy épp ellenkezőleg: nagyon elszomorodott, akkor egy-két divatos slágerre is sor került. Arra, amit anyám sokszor dudorászott: „Ágyó, mein' kleine Garde-Offizier, ágyó, ágyó, /Und vergiss mich nicht, und vergiss mich nicht.” Vagy az ő kedvenc magyar nótájára, amely mindig kétségbeesett valomás volt feleségéhez, akit – akkor már tudta és érezte – régen elvesztett: „Érik az, érik a búzakalász, Nálamnál hübb szeretőt nem találsz...” Ezek már komor és vészjósló pillanatok voltak, s a számomra legkedvesebb rokon, Fedor bácsi (Irma tanti férje) gyengéden, de határozottan terelgette a családtagokat kifelé a lakásunkból. Utánuk már csak fojtogató, félelemmel teli csend honolt a félhomályos, füst- és alkoholszagú kis szobában.

Idetartozik az is, hogy apám rettenetesen féltékeny volt anyámra, aki szép volt, jókedvű meg szórakoznivágyó is. Volt egyszer, hol nem volt, de valóban csak egyszer, egy családi „kiruccanás” valamelyik étterembe, ahova – csodák csodájára – még a gyerekek is eljutottak. Ettünk, ittunk, jól éreztük magunkat, majd a tamburazenekar ismételt megszólalásakor valaki felkérte anyámat táncolni. Dermesztő pillanat volt, mindenki a tányérjába bámult, hátha talál még egy csevapcsicsát vagy hagymadarabot, hátha megússzuk a botrányt meg azt esetleg, hogy a gyerekek vért lássanak. A férfi idegen volt, anyám az izgalomtól még gyönyörűbb. Tökéletesen pallérozott polgárlány létére, huszonnyolc vagy huszonkilenc évesen, minden szabályt, szokást, illelmet, beidegződést felrúgva, apámra oda se pillantva felállt, belekarolt az ismeretlenbe, kivonult a táncparkettre, és ropni kezdte. Az asztalnál lélegzet-visszafojtva, szótlánul ült a rokonság, apám magába roskadva szorongatta borospoharát, majd a szájához emelte – és... és kettéharapta. Vér folyt végül is, ha nem is annyi és úgy, amitől a tantik és bácsik rettegtek. Jovo fegyelmezte magát, keserősége legyőzte haragját. Olyan percek voltak ezek, amikor megalázottan figyeltem az ugrabugrát, és teljes szívvel együttéreztem apámmal. Ma már nyilvánvaló, hogy én is féltékeny voltam arra a pimasz idegenre, gyűlöltem, s vártam, hogy valami szörnyű párbaj büntesse ezt az égbekiáltó provokációt; ugyanakkor valószínűleg én is örültem, hogy nem lett nagyobb baj. Mi történt utána – ki tudja már? De talán először derengett fel bennem (és nem teljesen méltánytalanul), hogy Mami se tökéletes.

Tagadhatatlan, hogy ezek tán koraérett gondolatok voltak, hiszen csak a harmincas évek második felében jártunk, tizedik születésnapom közelébe se értem még. De nemcsak az együttélés drámáiról formálódtak nézeteim; a politika is egyre erőszakosabban követelte, hogy – elsősorban érzelmeimmel

– odaálljak valaki mellé, hogy szurkoljak, lelkesedjek, haragudjak, s néha néha még vitatkozzak is a felnőttekkel. Aligha kell hangsúlyoznom, hogy eszmélésem első pillanataitól kezdve apám nézetei határozták meg a helyemet ezen a csatatéren. S ott vagyok mellette azóta is, pedig ő már régen elhagyta azt az őrhelyet, amelyet kijelölt magának; a halál kényszerítette a távozásra, s én mindig arra törekedtem, hogy méltó legyek gondolkodásának rendíthetetlen szabadságához, nacionalizmustól soha nem fertőzött igaz szerbségéhez, minden nemzetiséget tiszta szívvel becsülő elfogulatlanságához, szilárd antifaszizmusához, a közös emberi gondokkal való mélységes és cselekvő együttérzésével. A kor szellemének megfelelően volt baloldali: büszke vagyok rá, hogy ezt az örökséget megőriztem, továbbgondoltam, és sohasem árultam el.

(2002. február 2. Ma kaptam kézbe egy Belgrádból érkezett borítékot, amelyben egy fénymásolatot találtam. A BORBA című napilapban megjelent, rólam szóló, fényképes cikket, amely méltatja zeneszerzői tevékenységemet, különös tekintettel arra a törekvésemre és igyekezetemre, hogy a magyar és a szerb kultúra közötti kapcsolatot szorosabbá és természetesebbé fűzzem. A BORBA a régi VREME „jogutódja”. Jó hatvan év telt el gyerekkori képem és a mai fénykép megjelenése között. A cikket már – sajnos – nem apám, hanem egy igen lelkes, becskeréki származású újságíró, Donata Premieru írta.)

A mindennapi élet családi nehézségeit egyébként ugyanazok a körülmények világították meg számomra, mint amelyek politikai, „világnézeti” eszmélésemet formálták gyorsvonati sebességgel.

A német–szlovák–magyar Weninger család álszent, képmutató, a külsőségeket legfontosabbnak tartó, ridegen anyagias viselkedése nem tudott kapcsolatot teremteni az apám képviselte magatartással. Ezt az ellentmondást még nem tudtam megfogalmazni, csak éreztem, hogy valami nincs rendben; bizonytalankodtam, nem találtam a helyemet. Az akkortájt rohamléptekben és félelmetesen terjeszkedő náci Németország esetében viszont nem kellett sokat töprengenem a hálótól lassan megszabaduló gyerekágyamban. Gyűlöltem Hitlert, akiért az „anyai” ág a futbalszurkolók lelkiületével lelkesedett, Európa megváltójaként üdvözölték, benne látták... Mit is vajon? Nem fogtam fel egészen, de tudtam, hogy szörnyű gazemberről van szó. Honnan tudtam? Apámtól? A tanítómtól? Békés dalmát barátomtól, Ivótól, vagy szüleimtől? Az orosz tejcarnok tulajdonosától, akinek már voltak bizonyos tapasztalatai a diktatúráról? A szegénynegyed munkásfelvonulásaiból, amelyeknek magasra emelt transzparencsei világosan fogalmaztak? Vagy a mi utcánk sok-sok kocsmájából kizúduló, hangoskodó, durva és elkeseredett szitkozódásaiból, amelyeket akkor hallottam meg, amikor rettegve keresgéltem apámat: hol lehet, melyikben ácsorog tökéletes magányban, szót sem szól, szomorkodik, és a pultra támaszkodva szorongatja a poharat, amelyben leginkább az a bizonyos

„klasszikus” pálinka ingerelte, kábította, dúlta, rombolta életét, kedélyét. Ha észrevettem, menekültem, nehogy meglásson, nehogy megszegyenüljek a leskelődés miatt, sírva, zokogva rohantam fel a harmadik emeletre, a Kneginja Olga ulica 35. számú házban; nem tudom, hogy elmeséltem-e anyámnak, mit láttam, árulkodtam-e vagy sem. Csak a szörnyű kín ég még ma is bennem, az a fájdalom, amely akkor hasított belém a legélesebben, amikor meghallottam: „Többé nem nyúlok pohárhoz!” Anyám reménykedik, egyre fogyatkozó hittel, engem meg a fulladás környékez: hátha? (*Kneginja Olga jelentése: Olga hercegnő. Amikor odaköltöztünk: Radnička volt, aminek a jelentése viszont: munkás. Az utcanevek változásának, változtatásának komédiája azóta is szüntelenül mulattat, vagy éppen elszomorít.*) A proletároktól a legfelső körökig villámsebességgel felívelő névpálya nem hozott érdemi változást a szoba-konyhás lakás belső komfortfokozatában. Zongoránk természetesen nem volt, pénz és hely hiányában még egy pianínót sem tudtunk volna bérelni. A DKW motor tulajdonosa, Laci nagybátyám nagyanyámmal (és Edit nagynénémmel) együtt egy Becskerekről származó zongorát is befogadott háromszobás lakásába, ama kétemeletes ház földszintjére, amely úgy ötven-száz méternyire volt tőlünk; Gundulicévenac – Gundulity koszorúja – ez volt a mi utcánkat keresztező, sűrű fasorral szegélyezett széles út enyhén szőlva is fellengzős elnevezése. Azóta sem tudom, hogy ez a „venac” mit akart jelenteni: nyílegyenes, macskakövekkel borított utca volt, ezen siettem végig nap mint nap az iskoláig, s már akkor is bizonyos voltam benne, hogy a koszorú nem egyenes, hanem kör alakú képződmény. Szellemi restségem eredményezhette viszont, hogy máig sem tudom: ki is volt az a Gundulicé.

Oda jártam gyakorolni Ómamához, anyám felügyelt rám, majd beleszólt a dologba Laci is, aki nem lelkesedett a mérsékelt ambíciókkal rendelkező ifjunc kalimpálásáért; az volt a véleménye, hogy kár erőltetni a dolgot. Nem így Mami. Rövidesen belátta: tudása már nem elegendő arra, hogy továbbtanítson, tanárokat keresett, elégedetlenkedett velük, gyakran váltogatta őket, mert rendületlenül hitt abban, hogy érdemes kínlódni. Az idő és a sors igazolta elszántságát, megjutalmazta kitartását.

(Életem egyik legszebb pillanata volt, amikor harminchat évesen a Parlamentben átvettem a Kossuth-díjat, s ő ott könnyezett a kupolateremben. Alig jutott eszembe, hogy engem tüntetnek ki – sőt. Több volt bennem az irónia, mint a meghatottság, kissé lenéztem azokat, akik adták, némi nagyképűséggel türtem az egész ceremóniát. Igazi boldogságot annak az asszonynak reszkető öröme jelentett számomra, akit akkor már nem Maminak, hanem – felnőtteskedve, férfias komolykodással – Anyámnak szólítottam.)

Az igazat megvallva, a legkisebb jele sem mutatkozott annak, hogy a zeneművészetet választom hivatásomul. Nem voltam „csodagyerek”, nyoma sem lehetett valamiféle ámuldozásnak, rácsodálkozásnak, zongorajátékom

színvonala nem múlta felül a szokásos átlagot, nem rendelkeztem az „abszolút hallás” áldásával, átkával. (Ez a borzongató titokzatosságú tulajdonság abból áll, hogy valaki – legyen az zenész, vagy nem – hangszer segítségével nélkül is képes megállapítani bármely felcsendülő hangról, hogy „ez C, vagy B, vagy Fisz”, stb. stb. Sokáig irigyeltem egyes „kiválasztott” kollégáimtól ezt a képességet, de aztán rájöttem, hogy nincs miért szomorkodnom: a „titkot” a biológiai, fiziológiai, fizikai jelenségek közé sorolhatom. Bár a legtöbb esetben praktikus és hasznos (nem mindig!), de a zeneművészethez, az alkotáshoz, a zene felfogásához, élvezetéhez, élményéhez a világon semmi köze sincs. *(HUZELLA ELEK, a XX. század közepének szolid, finom képességekkel megáldott zeneszerzője – kedves tanárom és ismerősöm a Zenekonzervatórium-ban mondta egyszer szakállát simogatva „abszolút hallása a kutyanak is van!” S ez így igaz, mert remekül lehet őket irányítani különböző hangolású sípokkal. Az emberi fül által nem érzékelhető frekvenciákat is pompásan hallják. A muzsikához viszont... ???)* Képmutató álnokság lenne természetesen, ha letagadnám: nagyon szerettem a zenét. Koncertre, operába állandóan jártunk, de a már említett szalon- és tamburazenekarok, népdalok, slágerek mind-mind örömet szereztek. Bandi bácsi, az operai koncertmester sokat mesélt a zenekari játékról, az operai élet érdekességeiről, s arról a karmesterről, aki a második világháború utáni európai zeneélet egyik legjelentősebb meghatározó alakjává vált: LOVRO VON MATAČIĆ-ról. Ő volt akkor a belgrádi Operaház zeneigazgatója. Jugoszlávia megszállása után kollaborált a németekkel, s ennek bús következményei lettek. (Ha jól tudom, internálták, majd valamelyik tengerparti városba „száműzték”, ahol dirigálhatott, dolgozhatott. Tito néhány év múlva amnesztiában részesítette, s elengedte az országból.) Az operában még balkáni maestro volt és pénztelen, sokat ivott, és állandóan kölcsönkért a zenészektől. Adtak neki, mert tudták, hogy csodálatos képességű művész... És nagyon szerették, pedig minden zenekari muzikusban van egy mélyen titkolt – olykor nyíltan vállalt – ellenszenv a pulton karjait lengető, nagyképű, erőszakoskodó, önmotogató, fontoskodó karmesterrel szemben. „Mi eljátsszuk a művet, ő meg besöpri a dicsőséget!” Nem ritka az olyan eset, amikor ez valóban így van. (Analogiák persze bőven akadnak az élet egyéb területein is.)

Mozi, mozi, mozi!... Ez volt legkedvesebb szórakozásunk, szinte mindennapos eledelünk. A koncert, az opera emelkedettsége mellett nélkülözhetlenné vált számunkra ez az elbűvölő varázslat, ez az egész világot elárasztó és rabszolgasorba döntő kábítószer, amelyről életem során sohasem tudtam vagy akartam leszokni. A harmincas évek jelentették a hangosfilm diadalútjának első évtizedét, Amerika óriási tömegű filmet zúdított a világra, s ebből Jugoszlávia sem maradt ki. Mami szenvedélyesen böngészte a moziműsorokat, legtöbbször a Terazije egyik alagsorában megbúvó, legeslegújabb filmet vetítő Bioskop Balkanba mentünk. *(A szerb nyelvi találékonyosság elmaradt*

Heltai Jenő bravúrájától: nem fedezett fel a „mozi”-hoz fogható bámulatos nyelvi sziporkát. Manapság azon örvendezek, hogy a nagyképű és ostoba parvenü szellemiségnek nincs elég ereje a „mozi” „filmszínház”-zá való deformálására. Az újítók azonban a harmadik évezredben sem nyugszanak: most a „Multiplex” fenyeget! Szurkolok Heltainak!) Négy filmre emlékszem: pontosan, részletesen. Ezek életre szóló élménnyel ajándékoztak meg.

Hétszer láttam a Walt Disney-remekművet, a *Hófehérke és a hét törpe* című rajzfilmet. Féltem a boszorkánytól, az erdő meglevenedő fáitól, szerelmes voltam a csengő hangon daloló Hófehérkébe, szerettem volna valamelyik törpe helyébe tolakodni, elpirulni, lelkesedni, bányászni, énekelni a nagy-szerű indulót, s szemérmesen részt kérni a happy end öröméből. Irigyeltem a királyfit, dobogott a szívem, amikor hősnőnk feléledt a csóktól, kinyitotta szemét, és elmosolyodott. Teljesen ellenkező hatást váltott ki belőlem a másik, igazi színészekkel felvett, színes, zenés mese. Féltem, nyaggattam Mami-t, hogy menjünk haza, nem akarom tovább nézni, többször lehajtottam a fejemet, hogy ne lássam, mi történik a vásznon. Pedig minden idők egyik legkedvesebb, legbájosabb, csodálatosan éneklő, táncoló filmsztárja pörgött-forgott a nézők nagy gyönyörűségére a sárga úton, JUDY GARLAND. A film az *Óz, a csodák csodája* volt. A *Hófehérke* játékos félelmet keltett, az *Óztól* igazán rettegtem. Máig se tudom megmagyarázni, hogy miért. Ma már elbűvölten bámulom a műterem szagú díszleteket, fákat, utat, várat, megkönnyezem a bádogember szenvedéseit és a gyáva oroszlán elesettségét. Nem tudom megunni a zenéjét, bravúros mozgásvilágát, a tökéletes táncok rejtett báját, az akkori Amerika naiv tisztaságát és természetesen fogalmazott erkölcsi magasrendűségét. A szeretet erejébe és az élet csodálatos szépségébe vetett rendíthetetlen hitet.

Az elemi iskola negyedik osztályába léptem az új évtized (1940) kezdetén, és családunk legnagyobb örömeire magyar filmeket is kezdtek vetíteni a mozikban. Ezek többnyire tizenhat éven felülieknek engedélyezett, szerelmes történetek voltak; anyám ellentmondást nem tűrő határozottsággal tuszkolt be a terembe, kezemnél fogva hurcolt sorról sorra, a jegyszedőket pillantásra sem méltatta. Olyan voltam, mint annak idején a Dunába hajított gyufaskatulyák. Pironkodtam, kuncogtam, és boldog voltam, hogy bejutottam. A *Tóparti látomásból* csak arra a gyönyörűségre emlékszem, amikor Simor Erzszi, a szépséges magyar színésznő pucéran a tó vizébe veti magát egy csukafejessel. Az innesső partról, éjszakai megvilágításban, meglehetősen távolságból vették fel a jelenetet, de tizenegyedik életévemhez közeledvén, nem hagyott hidegen ez a sose látott, váratlanul elélem táruló, lélegzetállító, képzelőerőmet messze meghaladó „látomás”. Mami betegesen prűd volt (ez is hozzátartozott a Weningerek alaptulajdonságaihoz), ezért hát nem könnyen nyelhettem le, amit főzött. (*Évtizedekkel később személyesen is megismertem a még mindig szép és kitűnő színésznőt, aki sokévi „silencium” után ismét visszatérhetett a színpadra.*

Elmeséltem neki kora kamaszkori izgalmaimat, mire nevetve világosított fel, hogy nem is ő ugrált a vízbe, hanem valamelyik sport-lady a margitszigeti uszodából.) Mami tehát lenyelte, és úgy tett, mintha mi sem történt volna. Hála az égnek, meg annak, hogy csak velem szeretett járni mindenhová: nem vonta le a szükséges következtetéseket. Ezért és így jutottam be ismét a szokott terembe, arra az előadásra, arra a filmre (a jegyszedők lemondó és komolytalan ellenkezése közepette), amely – bár tudom, hogy berzenkedést vált ki a mondat – a filmművészettel való első találkozást jelentette számomra. Nem tudtam, de sejtettem, éreztem, hogy valami furcsa, titokzatos történetnek, látványnak vagyok tanúja, hogy másként szomorkodom, félek, reménykedem – nem úgy, mint eddig; hogy egy férfi és egy nő kapcsolata mást is jelenthet annál, mint amit az én rövid, de elég viharos gyermekéveimben tapasztaltam. Felfedeztem az emlékek és a jelen összekeveredésének furcsa időzavarait, megdöbentett, hogy nem tudom: hol vagyunk és mikor, meg az, hogy alig tudtam elviselni azt a mélységes szomorúságot és fájdalmat, amely megrájkatta a zsúfolt nézőteret.

HALÁLOS TAVASZ. Ez volt a film címe, Karády Katalinnal és Jávor Pállal. Sokszor néztük meg, sokkal később Budapesten is, rengeteget írtak, beszéltek róla. Én csak annyit fűznék még hozzá, hogy már az első alkalommal szívembe lopta magát a film zenéje. Polgár Tibor fanyar szépségű angolkeringője soha többé nem ment ki a fejből: „Ez lett a veszted, mind a kettőnk veszte...” (*Őt is megismerhettem felnőttkoromban, nagy tudású, remek ember volt, tiszteltem, és mégis: kivándorlásának Kanadába – közvetve és csekély mértékben bár, de – én is oka voltam. Erről még sokkal később igyekszem szót ejteni.*)

A magyar filmek behozatalának természetesen elsősorban politikai okai voltak, hiszen már elkezdődött a háború, s a még meg nem támadott országok megpróbáltak ügyeskedni, kimaradni a várható totális világégésből. A Balkánon is ellentétek és ellenségeskedések tették próbára a népek, kormányok idegeit és tűrőképességét. Jugoszlávia ütközőponttá vált, a bolgárok, törökök, görögök különféle igényekkel léptek fel, Magyarországról nem is beszélve. Az első világháborút lezáró szerencsétlen, idétlen és tragikusan ügyetlen „békékötések” a szakadékba lökték Európát, s később szinte az egész világot. Politikusok nevei derengenek emlékeimben: Stojadinović, Pavle régens, Maček, Péter király, Ciano, Mussolini, Hitler, Borisz bolgár cár, Sztálin, Horthy, gróf Csáky külügyminiszter. Apám is tele volt feszültséggel, alig jött haza az őt foglalkoztató napilapok szerkesztőségeiből. A Weninger család is izgatottan tárgyalta a világpolitika várhatóan riasztó esélyeit. Később felismertem, hogy – a szerb és magyar mozinézőknek nagy örömet jelentő *Tőparti látomás*, *Halálos tavasz* meg a többiek – a jugoszláv külpolitika kétségbeesett kísérletének egyik elég naiv, gyerekes része; annak a törekvésnek ugyanis, amely a Magyarországgal való megbékélést vette célba, s amely rövid ideig sikerrel kecsegtetett. A hideg zuhany nem sokáig váratott magára.

Nagyanyám, Irma tanti, Bandi bácsi és a többiek politikai locsogását alig bírtam hallgatni. Inkább feltételezem, bár tudom, hogy miről volt és lehetett szó: Csehszlovákiáról, Lengyelországról, a német hadsereg dicsőítéséről, Hitler zsenialitásáról, Bácska és Bánát esetleges visszacsatolásáról, a kormány, a király, Jugoszlávia szidalmazásáról, a drágaságról. Nem a témákra emlékszem, hanem azokra a hideglegelésekre, amelyek e beszélgetések hangneme nyomán rám törték. Vigaszomul az szolgált, hogy Fedor bácsi remek ételeket talált fel ezeken a családi összejöveteleken. Két attrakciójára emlékszem: a szőlőlevélbe göngyölt darált húsról joghurttal (vagy kiseló mlekóval) s arra a töltött, egészen kis méretű, vajpuha, friss tökre, amelyet pompás fűszerelekkel, mártással körített. Nekem mindig beszerzett burekot meg török édességeket a PELIVAN cukrászdából: a mézédess halvát, ratlukot s az akkor szokásos, kukoricából erjesztett üdítőitalt, a bózát, mert tudta, hogy nagyon szeretem.

(Az orosz származású férfi hosszú életet élt, szívójsága nem ismert határokat. Alázatosan szolgálta feleségét és a családot, mindig kívül rekedt, kiszolgáltatott ember maradt. Igazáért – amely akkor is, évtizedekkel később is szint azonos volt az enyémmel, a „miénkkel” – sohasem mert kiállni. A békesség kedvéért. Szinte titkolta jó viszonyát apámmal, talán irigyelte is komor, megalkuvásra képtelen természetét. Nyolcvanadik életévéhez közeledve, budapesti lakásomban vallotta be nekem, hogy mindig anyámba, MAMI-ba volt szerelmes, őt szerette volna feleségül venni, de kosarat kapott, így hát Irmát – az idősebbet – vette el. Ekkor igazolódott be fényesen az az ifjúkori sejtésem, hogy szüleim – a későbbi kódósítási kísérletekkel ellentétben – igazi, szerelmi házasságot kötöttek, amely aztán keserűvé: anyám részéről gyűlölködővé, apám számára tragikussá vált.)

Mami velem kapcsolatos ambíciói nem ismertek határokat. A zene, színház, mozi, olvasás, az iskolai előmenetel, a zongora mind-mind centrális helyet foglaltak el mindennapjaiban, de nem volt nehéz dolga, mert mindezeket én is nagyon szerettem. Mi több: iskolai színjátszó-produkcióban is részt vettem; valami mesejátékban kaptam egy lakájszerepet. Gyönyörű ruhában csak annyit kellett mondanom: „Evo, ide njegovo veličanstvo kralj!” (Íme, őfelsége, a király!) Beléptem a színpadra, mindkét karomat rézsút előre nyújtottam – és hibátlanul elmondtam a jól begyakorolt szerepet. Nem sültem bele, pedig az talán jobb történet lett volna. Sikeres fellépésem nem jelentett semmiféle pályakezdet. *(Soha többé nem bújtam más bőrébe a nyilvánosság előtt, magamat és vélekedéseimet igyekeztem olyanná formálni, hogy a hallgatók, nézők elfogadjanak, elviseljének. Felnőtté válva megszerettem az effajta szereplést, és hála a sorsnak, számlálatlanul sok lehetőséget kaptam eme hajlamom közéleti – írásbeli és szóbeli – érvényesítésére. Remélem, hogy tisztességesen szolgáltam az embereket mindazzal, amit tettem és mondtam.)*

A lélek és az ész gondozásán túlmenően, fizikai létem is biztos kezekben volt. Maminak például gyönyörű fogsora volt, s azt szerette volna, hogy én

is fogpaszta-reklámmá váljak. Ez kissé nehezen ment. Tejfogaimat is mind ki kellett húzni, maguktól nem voltak hajlandóak kihullani. *(Az utolsót huszonegy éves koromban, amikor is a Fény utca tájékán levő rendelőben az orvos – kezében a fogóval – elnevette magát: „Hiszen ez tejfog!” – mire összefutottak a dolgozók, derültek, én meg pirultam. A mögötte kinőtt sziklakemény farkasfog máig dacol az idő pusztító erejével.)* Eleinte kissé fogyatékos, de később megbízhatóvá és sokoldalúvá vált úsznitudásomat is neki köszönhettem. Életet szépítő, gazdagító ajándék volt, akárcsak a sielés. Ez a mindmáig kissé luxuskategóriába tartozó sport valójában meghaladta kis családjunk szerény költségvetését, de a nyaralásokhoz, operaházi jegyekhez hasonlóan, Mami kiküzdötte, hogy kislányom mindent megkapjon, amit az „úri” szokások megköveteltek. Az utolsó télen még Szlovéniába, Celjébe is elvitt, igazi síterepre, megunván a Szabadság-hegyi lankáknál is silányabb, Belgrád környékén levő Topčider lejtőit. Ő csak állt télikapójában, hócipőjében, szép kalapjában a lejtő alján, fagyoskodott és gyönyörködött kislányom ócska szíjkötésekkel ellátott léceken való szemmel látható bizonytalankodásában és sűrű hókézésekkel tarkított, gyakori bukásokkal fűszerezett bátor lesiklásában. Ez a teljes embert igénylő gyönyör is végigkísérte életemet. *(Korszerű művelését ötvenéves korom táján sajátítottam el Körmendy Vilmos, gyermekkori jó barátom, kiváló könyvnyüzénész pályatársam körültekintő oktatása segítségével. Szlovákiában és – természetesen – Szlovéniában. Technikám megújulása Eszter lányom „beavatásával” párhuzamosan alakult. Ő is Vili tanítványa lett: kitűnő tudását azonban nem sokáig gyakorolta... Fázott (?) meg lusta is volt egy ennyire sok elfoglaltságot igénylő sport művelésére.)*

Pénz, pénz. Nem ismétlem meg háromszor, pedig ez volt a fejem fölött pergő párbeszéd, viták, fojtott gyűlölködések fő témája. Ki mennyit keres, biztos hazudik, eltitkolja, nagyzol, kicsinyeskedik, miből vette az új szekrényt?, divatos kalapja van, felvitte az isten a dolgát, nocsak, nem elég a Száva-strand, tengerre kell utazni?, ez a Laci aztán jól megvan: eladta a DKW-t, s vett egy Topolinót, biztos az a vénasszony szeretője tartja ki, tudod, az a párizsi nő, aki a Rádió francia adásának bemondója, a Simone... (jó vicc: nem tud már se franciául, se szerbül!), Irma meg Libor-t fosztogatja, azt a kopasz, cseh muzsikust, aki csak hallgat, pipázik, és ott ül a család nyakán, a Fedor meg csak túri, hát mit csináljon, szegény, szava sincs, és nem is lehet, egyetlen megjegyzés keserves napokat hozna rá. Edit meg nem tanul, kínos a dolog, közben pedig teljesíthetetlen igényei vannak, de hát így van ez egy ennyire késői gyerekekkel, itt van ez a méregdrága kanári, csak gondot jelent, pedig hát Laci farkaskutyája, a Cézár is csak kényelmetlenséget és kiadásokat jelent Ómamának, mi csak fizetjük a havi támogatást, visszuk az ajándékokat, ő meg teljesen feleslegesen költekezik, de hát öreg létére jogot formál rá, nekünk is épp elég gondunk van, már csak ez hiányzik...

Kapkodtam ugyan a fejemet, de élveztem a sopánkodások sajtóságos mel-
léktermékét, kissé érthetetlen, nem egészen logikus hozadékát. A család sze-
retetszimbóluma: a dinár, olykor engem is elcsábított, megkísértett. Gyakran
kaptam pénzürméket, minden családtag fukarságának megfelelően nyomott
a kezembe valamennyit: ma már úgy tűnik, hogy ez a gesztus a Weningerek
világképének velejárója volt. Megvásárolták a szeretetet, a hálát, nem kellett
fejet törni az örömszerzés más formáin. Én pedig... Gyűjtöttem egy rollerre,
s a pénz összejött. Nem sokkal a háború kitörése előtt vettük meg; krómozott
fémváza volt, ugató kis dudája meg gumikereke fékkel és piros fogantyúban
végződő kormány. Gurult, mint a villám, boldogan száguldoztam az Óma-
máék háza előtt kisebbfajta térré szélesedő utca kíméletlenül göröngyös kö-
vezetén. Cézár, a farkaskutya – drága őrzőm és barátom – a földszinti loggia
párkányára támasztva mancsait, éberrel figyelte minden mozdulatomat. A
téren gyülekező suhancok ártatlan mozgását is megmorogta, de azonnal re-
pült felém, ha támadó szándékot szimatolt. Hiába kaptam később imaköny-
vembe rózsaszínű őrangyalokat ábrázoló szentképeket: hidegen hagytak,
mert úgy éreztem, hogy csak egy lény vigyázott rám minden idegszálával,
szenvedéllyel és tántoríthatatlan bátorsággal: a ragyogó tekintetű, szilárdan
égnek meredő fülű, villámgyors futású, fekete hátú, barna és fehér nyakú,
szereetrohamaival engem – a már nem egészen kislátó – szinte mindig földre
döntő Cézár. Azon az utolsó télen befogtam kis szánkóm elé, s húzott rendü-
letlenül. Honnan tudta, hogy mit akarok? Ha felültem Laci mögé a motorra,
több száz métert rohant, száguldott utánunk, nagybátyám gyötörte, elérte a
hatvan kilométeres sebességet is, nyelve már az aszfaltot söpörte, majd szinte
szégyenletesen lassított, kifulladásra, szomorúan fordult vissza, s némi ténfer-
gés után felpattant a loggia közel két méter magasságú párkányára. Amíg
bírt a tempót, büszke voltam, majd elszoruló szívvel éreztem meg, hogy
ronda dolog, amit művelünk.

*(Az a könnyed mozdulat, amellyel gázt adunk egy Ottó-motornak, a férfi-
úi, az emberi helytállás, a valódi teljesítmény léha és nyegle kicsüfolása. Sokszor
voltam képtelen arra, hogy ellenálljak ennek az alattomos kísértésnek; alig szol-
gált vigaszomul a szégyenkezés, ami mindig elfogott, ha letepert a hiúságtól fű-
tött erőszakosság. Bohém bácsikám egyébként – bármennyire is hibetetlen – még
a Topolino volánja mögé is beültetett: „Hadd tanuljon a gyerek!” Nekimentem a
garázs falának. Nem lett igazi baj a korai oktatásból; Laci káromkodás helyett
inkább röhögött, s én több mint húsz év múltán sajátítottam el tisztességesen az
autóvezetés tudományát.)*

*

Emlékezéseimnek ez a néhány oldalnyi anyaga is szigorúan – de az se
túlzás, hogy – fenyegetően fogalmazza a kérdést: mi az oka, hogy erre emlék-
szem, arra meg egyáltalában nem? Miféle rosta működik az ember agyában,

idegeiben, zsigereiben? A szembetűnő dolgok, a jelenetek, a házak, terek, emberek, a természet csodás látványai, vagy a lélek borzongató hullámai: a hangulatok, a fájdalmak vagy az örömök, a rám nézve kedvező dolgok, a félelmek, bűnök, sikerek vagy éppen kudarcok maradnak meg? A fül emlékei: a zajok, zenék, zörgések, ciripelések, dübörgések, csattogások, ordítások, zokogások, sikolyok vagy suttogások idézik a múltat? Vagy egy pofon, amit egyetlenegyszer kaptam Mamitól: hazudtam valamit, s még mielőtt beléptem a lakásba, elcsattant ez az első és utolsó. Egy szúrós tekintet, önző hatalmaskodás, durvaság vagy éppen kedvesség. Miért fáj valami sok évtizeddel később ugyanúgy, mint akkor, miért halványulnak el gyakran nagyon súlyos megrázkódtatások, miért látom a Pelivan tölcseársütő villanykészülékének gőzölgését, a cukrász összependerítő mozdulatát és a rácsapott fagyfalt csillogó olvadozását? Mitől érzem az egész műveletből felém áradó édes, ínycimet ingerlő, türelmemet próbára tevő illatot?

Hát igen. Az illatok és a szagok. Hosszú évtizedek múltán, lassan és fokozatosan kezdtem észrevenni, hogy emlékezetem felszínét olykor éppen egy már szinte elfelejtett szag, átható illat vagy furcsa bűz borzolja fel. A becskerekeli lócitromok gőzölgése, a szekerek zörgését körülengő szénaillat, a sörgyári gabonahegyekből áradó bódító malátaszag, a verseci templom tömjénáradata és gyertyafüstje, a kecskeól enyhe bűdössége, a petróleumlámpa és a döngölt földön bizonytalankodó konyhabútorok és tűzhely között terjengő hagyma, zsír, sült kukorica, rántás (és ki tudná felsorolni miféle szagok) orrfacsaró egyvelege furcsa regiszterre álltak össze, hogy aztán a legváratlanabb pillanatokban, helyzetekben bukkanjanak elő, s emlékeztessenek valamire...

De mire? Megszámlálhatatlan alkalommal éreztem ugyanazt itt vagy amott, Budapesten, Londonban, Párizsban (a Latin negyedben különösen) vagy Tokióban, és nem emlékeztem (vagy csak nagy sokára): vajon honnan ismerős ez a szag? Hol fedeztem fel először, és miért nem tudom most azonosítani. Nagyszerű pillanatok voltak, amikor többnyire ugyanott, ugyanabban a napszakban, húsz, harminc, negyven, de még ötven év múltán is felsóhajtottam: ez az, persze!... hiszen szinte minden nap lefutottam a belgrádi Cetinjska ulicán, s a Bajloni piac előtti sarkon még meglévő sörgyártó üzemből változatlanul áradt ugyanaz a szag, mint akkor...

(Életem során sört szinte sohasem ittam, nem szerettem, de nem is utáltam. Semmiféle „traumát” nem okozott lelkem legmélyebb rétegeiben a gyártásához fűződő gyermekkori kalandsorozat; manapság – az egyre gyötrőbbé váló nyári hőségben – szívesen hörpintek fel egy habosra töltött pohárral.)

A Knez Mihajlovát a török édességek; a Slavijától emelkedő széles út bal oldalán sorakozó éttermek és kerthelyiségek vidékét pedig a bárány-, marha-, disznóhúsok darabolásából, összekeveréséből készült rostonsültek (čevapčićik, pljeskavicák, ražnićik), az ecetes-olajos sült paprikák különböző változatainak (ajvar) meg a nyers, apróra vágott hagyma átható szaga uralta. A Kalemegdánon a hatalmas folyókról érkező, szünet nélkül lengedező friss és tiszta levegő, a Weninger család otthonaiban Fedor bácsi kölnivíz-fantazmagóriái, a cigaretta- és pipafüst, nálunk a pálinka és a bor meg a lábasokból hozzákeveredő párák csiszolták gyermekkorem szag- és illatérzékenységét. Mami mániákusan szellőztetett, s neki mindig elbűvölő illata volt.

(Életem legszebb, legvonzóbb, leginkább kívánatos lányai, asszonyai sohasem tudtak emlékeztetni erre a mindmáig felülmúlhatatlan, felejthetetlen – és mégis felidézhetetlen – sugárzásra. Tőlük persze másfélét kaptam, gyönyörűségeset, zavarbaejtőt és igézőt; nincs más dolgom, mint hogy hálával gondoljak jószerecsémre.)

*

„Hajde, sine!” Gyere, fiam! 1940 decemberének egyik napján Tati megfogta a kezemet, lerohantunk a harmadik emeleti kis lakásból, az utcán hatalmas tömeg jött szembe, békésen örvendezve, zászlóerdőket lengetve, feliratos transzparenszeket magasba emelve. A jugoszláv trikolórok között magyar lobogók is feltűntek. „Éljen a jugoszláv–magyar barátság!” „Örök békét!”, „Éljen Csáky gróf!” A jelszavak ütemes, szinte éneklő skandalása lélegzetelállító hatást váltott ki belőlem; apámmal beálltunk a menetbe, énekelünk, kiabálunk, csatlakoztunk a hangorkánhoz. Tudtam, hogy valami nagyon fontos dologról van szó, apám ujjongott, s a zúgás és a zaj csitulásának ritka pillanataiban magyarázta el mindazt, amit még nem érthettem. „Nem lesz háború! Meg nem támadási és örök időkre szóló békeszerződést kötöttünk Magyarországgal! Ma írta alá a jugoszláv és a magyar külügymi-

niszter!” Hittem neki, és ő is hitte, mert nagyon akarta. Éppen úgy, ahogy a munkásnegyedből a szkupstina felé menetelő óriási tömeg hitte és akarta... Beesteledett, voltak-e szónoklatok vagy sem, arra nem emlékszem, de arra igen, hogy baktattunk hazafelé, és mesélt. Arról, hogy a náci Németország egész Európát el akarja foglalni, hogy mi történt Lengyelországban, Franciaországban, hogy a magyarok immár nem állnak Hitler mellé, hogy a mai szerződés a békét jelenti, nem kell félni. Izgatott volt és optimista. Hogyan tévedhetett ilyen nagyot? Máig sem értem. Csak annyit tudok, hogy bizonyára tőle örököltém reménykedésre hajló természetemet, optimizmusomat; bizodalمامat abban, hogy temérdek jó szándékú ember van a világon, s ezeknek van esélyük az élet szebbé tételére, hitemet a tisztességben, igazságban... Hogyan tévedhettem ilyen nagyot? Máig sem értem, de büszke vagyok arra, hogy apám is meg én is megőriztem e tévedés jogát és szépségét.

(Ez a megindító, felkavaró délután barkácsolta össze bennem azt a furcsa mérőműszert, amely aztán minden sorsfordító eseményt a jugoszláv–magyar kapcsolatok szemszögéből vizsgált, elemzett és értékelt. Érzékenységet végletesen kifinomította, meghallottam a szavak mögött rejtőző másod- és harmadlagos jelentéseket, a villámfény sebességével és tisztaságával lepezte le előttem a hazug csinnadrattákkal álcázott események, döntések gondosan titkolt, valódi indítékait. Sohasem hagyott magamra, folyamatosan ellenőrizte gondolkodásmodomat, nem tűrte, hogy elfogult vagy éppen ostoba legyek: engedékeny a gonosszal, érzéketlen a bátorral és kiszolgáltatottal szemben. Gyengéden ösztökélt az áldozattal való szolidaritásra, még akkor is, ha ez nem volt valami hálás és veszélytelen viselkedés. A műszer működése aztán gyakran keltette azt a képzetet okos és jól tájékozott barátaimban, hogy megmagyarázhatatlan, furcsa előérzetekkel, jóstehetséggel rendelkezem: mintha mindig előbb tudtam volna meg valamit; megszimatoztam a drámai fordulatokat, megsirattam a még paradicsomi állapotoknak tűnő jelenholnapi szétzúzását s a hihetetlennek tűnőt – természetesnek találtam... [Az identitászavaroknak – hátrányai mellett – felbecsülhetetlen előnyei is lehetnek. Ez a térség sok-sok millió effajta tulajdonsággal megáldott megvert embernek ad otthont, megélhetést, hazát. S ha felemelem a fejemet, akkor azt látom: a földgömb más részein, a többi ember mindennapjaiban sem egyszerű a dolog. A gyűlölet bajnokai ülik torukat.] Hiszem, hogy az „identitászavarok” egyszer csak belesegitenek az egymás jobb megértéséért folyó küzdelembe, a magyarok és románok, a katolikus és protestáns írek, a fehérek és feketék kölcsönös megbékülésébe és tiszteletébe. Ez azonban – sajnos – inkább remény mint beteljesüléssel kecsegtető előérzet.)

*

A tél első ünnepe, a Mikulás már nem hozott lázba. Régen észrevettem, hogy az a hatalmas, süvegformájú, piros krepp-papírral borított zacskó, amely gondosan kipucolt cipőmben egyensúlyozott hajnalban, amelyet

zsúfolásig töltöttek dióval, mogyoróval, déligyümölcsökkel, csokoládéval, krumplicukorral meg egyéb finomságokkal, egyre gyűröttebb és szemmel láthatóan ugyanaz, mint a tavalyi volt. Az igazi, riasztó szívdobogás azonban akkor lüktetett fel bennem, amikor még nyáron vagy tavasszal, pici kamránk legmagasabb polcán megláttam a piros süveg alsó csücskét. Váratlan és hirtelen megvilágosodásom keserű íze makacsul elkísért, ma is érzem. Akkor nem szóltam egy szót sem, hiszen már a Jézuskának írt leveleim nyomán kapott ajándékok eredetéről való sejtéseim is bizonyossággá érlelődtek. Fel nem tett kérdéseimre magam kerestem meg a választ; csalódottan bár, de egyszerűen és világosan. Szüleim csak a Mikulás és a Jézuska segítségével tudnak pénzt és ennyi örömet szerezni; ők csak közvetítenek: megvásárolják azt a sok mindent, és odateszik az ablakba, a karácsonyfa alá. Kissé megnyugodtam, s a titkok ismerőjeként büszkén és némi göggel mentem bele a varázsos, immár hiteles játékba. Nem akartam elrontani Mami és Tati örömét. Senki sem sejtette, hogy az utolsó belgrádi karácsonyt ünnepeljük. Csöri (anyámat így becézték a családban) mindent úgy szervezett meg, ahogy régen, s a szokásos bevonulással, ajándékozással, játékokkal eltöltött szentestét a leginkább várt tombola zárta.

A pravoszláv karácsonyi szünetben valósult meg a szlovéniai sielés, majd megvásároltam a gumikerekű rollert. Az iskola, játék, zongorázás, olvasás, az Ivo Tartaljával való egyre komolyodó barátkozás, a hangversenyek, apám szenvedélybetegsége, anyám kétségbeesett kitörési kísérletei, a mozi, a családi viszályok, a világpolitika immár tragikus eseményei mentén éltük mindennapjainkat. Úgy, mint azelőtt, csak éppen sokkal feszültebben, tudván azt, hogy valaminek történnie kell. Mindenki várt valamit, jót vagy rosszat, változást, megszabadulást, összeomlást, visszavágást, bosszút vagy semmit.

*

A Krisztus utáni 1941. esztendő április 5. napjára virradó vasárnap reggelén Jovan P. Petrović, a VREME kiváló újságírója, felkapta Emil fiát a már hálótól megszabadult ágyából, és elkezdett vele rohanni lefelé a lépcsőkön. (Szüleim azért választották a római eredetű Aemilius nevet, hogy az ne legyen se magyar, se szerb. Ebben egyszerű volt a kompromisszum.) Mami utánunk. Meg sem álltunk a Gundulićev venac pincéjéig, ahol Ómama, Laci és Edit reszkettek, dekkoltak. Apám azért szorított féltő karjai közé, mert én egészséges gyerek létemre mélyen aludtam, és a futás, rázkódás és égzengés együttes hatására csak az utca vége felé ébredtem fel: hogy aztán egy szempillantás alatt a halálfélelem iszonyú ölelése váltsa fel a szeretet tehetetlen, kifulladásos és rettegő igyekezetét.

Ómama pincéje fölött kétemeletes bérház lett volna hivatott elhárítani a német bombák romboló, életet és várost elpusztító irtózatát. A lakók ész-

bontó sikoltozása, az imádságok és káromkodások hangzavara nem tudta elnyomni a zuhanóbombázók és a kioldás után felszivító acéltettek torok- és szívszorongató, a vég bizonyosságát felidéző pokoli vijjogását. Majd a becsapódások, egyre közelebb, néha távolabb, aztán földrengés, vakolat- és téglahullás, görcsös összeölelkezések, fuldokló sírás a fülsiketítő robbanás nyomán. Nem szűnik, nem hagyják abba, soha nem lesz vége, rettegünk a farrácsokkal kis terekre felszabdalt polgári pincében, melynek mennyezete alatt kicsi, de rémületesen fenyegető ablakocskák nyílnak az utca járdaszintjére, az üvegszilánkok már ránk zúdultak, a távoli is közelinek tűnik, a szomszédos ház telibetalálása pedig maga a pokol. De még élünk: felnézek Ómamára, a „vagány” Laci bácsira, anyámra, nagynénémre és – bármily hihetetlen is a félelem eme legmélyebb bugyrában – megszólalok. Élesen, engesztelhetetlen gyűlölettel és vad szemrehányással a Weninger család politikai nézeteinek ismeretében. Megszólalok, szerencsére magyarul: „Na, most megkapjátok imádott Hitleretektől azt, amit megérdemeltetek!” Mami szinte rám ugrik, fejemet magához szorítja, „hallgass, az istenért”, és sír, és a rokonaim már szinte jobban félnek tőlem, mint a Stukáktól; reszketnek a pince – Hitlert és a náci Németországot átkozó – szerb asszonyaitól, férfaitól és gyerekeitől. Ha ugyanis megértenek, hogy mit mondtam, még egy bombatalálatnál is rettenetesebb dolgok eshetnek meg. Felnőtté váltam, keményfejűvé és kínosan, tapintatlanul szókimondóvá. Sohasem tudtam megfékezni ezt a tulajdonságomat, sohasem tekintettem erénynek vagy éppen bátorságnak, sohasem hittem el magammal, hogy valami nagy hős lennék, vagy éppen megalkuvásmentes kemény férfiú. Apám, aki bizonyára érettebben viselkedett volna, mint jómagam, föld alá tuszkolásunk után azonnal a szerkesztőségbe rohant, fel a Terazijéra, ami nem lehetett valami derűs, 20-25 perces laza és könnyed futkosás.

Tizenöt év elmúltával találtam és öleltem meg ismét.

Kétórás volt az életteret követelő Lufwaffe első rohama a teljes felkészületlen jugoszláv főváros polgári lakossága ellen. Óvóhelyekről szó sem volt, de még a szirénák sem bődültek fel. Nem volt üzemzavar: szirénák nem voltak, s így a városban csupán a harangokat verték félre. Zúgtak szüntelenül még akkor is, amikor a robajok megszűntével felismerhetővé vált, hogy lélegzetet lehet venni. „Felpakoltunk”, s Belgrád sok tízezer lakosához hasonlóan, elindultunk dél felé, ki a városból. Én a kutyámhoz ragaszkodtam, Edit egy ketrecben riadtan röpködő papagájához, Ómamára némaságot parancsoltak a felnőttek, nehogy megszólaljon magyarul vagy németül, hurcoltuk a felkapkodott holmikát, beálltunk a végeláthatatlan sorba, mentünk, rohantunk, szuszogtak az idősebbek, sírtak a gyerekek, az asszonyok, bennem meg munkált és keveredett a bosszúvágy, a halálfélelem, az izgalom, a hősi dac; az igencsak magas hőfokon kavargó érzelmek, amelyek aztán véglegesen meg-

határozták az ekkor megfogant, de még éretlen elveket, azokat, amelyektől aztán sohasem tudtam, s nem is akartam elszakadni.

Mire magunk mögött hagytuk a külváros utolsó házait, kezdődött a második hullám. Most már láttunk is, füstöt, becsapódást, érzékeltük a halált, a pusztulást, siettünk, hogy minél távolabbra kerüljünk, szinte lökdösődünk az országúton. S ekkor hirtelen felbukkantak, egész alacsonyan, a moziból is jól ismert és hírhedt Messeschmidt vadászgépek, szemből érkezvén a menekülő oszloppal, tűzijátékszerű géppuskasorozatokat zúdítván a rongyos gárdára. Az út menti árkokba vetettük magunkat, de kíváncsiságom nagyobb volt, mint a félelmem. *Láttam*, bizony-bizony *láttam* az üvegkalitkában ücsörgő pilótákat, *láttam*, hogy vigyorognak, és *láttam* az összecsucoló, jajgató, elnémuló embereket, és *tudtam*, hogy vigyoruk a gazdag vadászsákmány fölötti elégedettség gőgös és sohasem megbocsátható mámorát jelenti, a vérszomj bűvöletét, a diktátorok bájos csalétkét a „legitim” gyilkolásra türelmetlenül várakozó és örömmel vállalkozó hazafiak számára.

Mentünk tovább, s ez a gyaloglás késő délutánra vánszorgássá torzult, Ómamát noszogattuk, támaszkodott ránk és panaszkodott, hogy nem bírja tovább, anyám pedig kereste az éjszaka átvészelésének valamiféle megoldását. Nagybátyám előbb, a papagáj és Cézár kutyám valamivel később már elmaradt, a hosszú menetoszlop is megritkult, szétoszlott, ki jobbra, ki balra kereste a menedéket. A hegyek és dombok között kanyargó út mentén végül felbukkant előttünk egy parasztház (a településeken, falvakon szinte rohanvást vágtunk át: rettegtünk, hogy azokat is bombázni fogják), két-három parasztasszonyra emlékszem, akik feldúltan és átkozódó együttérzéssel üdvözölték otthonukban a kibombázott szerb családot, megkönnyezték nagyanyám némaságát, aki csak néha adott ki artikulátlan hangokat, jól tudván, hogy mit jelentene a magyar szó ebben a környezetben. Befogadtak éjszakára, s megkaptuk mindazt, amiről mindenütt a világon gondoskodnak a jóakarátú emberek. Kora reggel, szakadó esőben folytattuk a céltalan és kilátástalan gyaloglást. Akkor pedig, amikor szembejött velünk egy nagy, üres egylovas szekér: anyám határozottan átvette az eddig csak rejtetten gyakorolt parancsnokságot. Megalkudott a bakonülővel, feltaszígtuk egymást a nagy kerekű, magas oldalú járműre, s elindultunk: visszafelé. Az egyik domb tetjén egyszer csak feltűnt szipogva siratott farkaskutyám, nagyot ordítottam: „Cézáááár!” – az meg rohant, s egyetlen lendülettel pattant fel egyenest az ölembe csuromvizesen, boldogan; én meg bőgtem a boldogságtól.

Csöre tanti – ahogy a teljes rokonság nevezte Mamit – nemcsak ideiglenesen, hanem végképp átvette a Weninger világ tudatos irányítását. Élete végéig az ő szava volt a mindent eldöntő, megfellebbezhetetlen vélemény, bármiről is volt szó. Többtucatnyi testvér, unokatestvér fogadta el kénytelen-kelletlen – olykor megkérdőjelezhető – iránymutatását, értékrendjét. Ezek engem is érintettek, nem maradhattam kivétel az elkövetkező évtizedekben.

Most éppen azt döntötte: elég volt a szerb vidékeken való értelmetlen kószálásból, induljunk vissza Beckserekre, a Bánátba, szülővárosunkba; hát ha nem robbantották még fel a belgrád–pancsovai vasúti összekötőt; akkor átjuthatunk a Dunán, s onnan már... Valóban átjutottunk, a katonák még őrizték az aláaknázott, vadonatúj hidat, megesett rajtunk a szívük: „Hajde brzo, brzo!!!”, s a kis nyomorult csapat, csetelve-botolva, már teljes sötétségben, megérkezett Pancsovára. Itt egy magyar vasutascsalád fogadott be bennünket, a családfő éppen szaggatta szolgálati sapkájáról a kék-fehér-piros keretű, ovális, jugoszláv királyi címeres jelvényt, mert hát „a német tankok már csak néhány kilométerre vannak”. Elkértem, szégyelltem magam, s elástam a kertben, hogy majd megkeresem, ha az ellenséget kiverték Jugoszláviából.

„Bumm-bumm...”, a híd dübörögve repült a levegőbe, majd visszazuhant a Tisza és a Száva víztömegétől immár hatalmasra duzzadt folyamba az a nagyszerű, sokpilléres vasszerkezet, amelyen néhány órával ezelőtt keresztülbukdácsoltunk. Kinn az utcán már csörögtek a láncfalpak, csattogott az aszfalt a futva és artikulátlan parancsszavaktól űzött német katonák előrenyomulásától. Lövések, sorozatok csak elvétve kattoztak, a királyi hadseregnek már nyoma sem volt a Duna-parti városban. Szívdobogva ültünk, álltunk a tökéletesen elsötétített ház szobáiban, a kíváncsiságtól néha a függönyökig surrantunk, nem láttunk szinte semmit, csak féltünk. Volt, aki reménykedve, de olyan is, aki a végsőkéig elkeseredve. A kimerültség végül is ágyba kergett mindenkit, én Mamihoz bújva keseregtem magamban, bosszút forraltam, aludtam, felriadtam, kerülgetett a sírás, amit elszánt fogadkozásokkal próbáltam visszafojtani. Tudtam, hogy eljön a reggel, hiszen eddig is mindig így történt, felöltöztem, és családom tiltó óbégatásával mit sem törődve, kimentem az utcára. Űzött a szégyen, hajtott a kíváncsiság, fájdalom enyhült, gyanakvásom növekedett.

És ekkor olyat láttam, ami említésre sem méltó, valószínűtlenül érdektelen, szinte derűs jelenet volt, mégis elkísért egész életemen keresztül. A főutcán, a fákkal szegélyezett járdák mentén békésen „parkoltak” a német páncélosok. Az egyik tornyában félmeztelenül, kackiásan félrekapott sapkában, mosdás után egy ifjú, „győztes” katona törülközött. A frottíryanag két végét markolta, s a hátát dörzsölte nagy röhögések kíséretében, gyorsan, lendületesen. Békésen nézett le rám, majd befejezte a mutatványt; továbbmentem, és soha többé nem felejtettem el azt a keserű megalázottságot, amit akkor éreztem. Mindennap, minden fürdés, gyógyvíz, úszás, kádban ücsörgés, baltoni lubickolás, tengeri búvárokodás, finnországi szaunázás, szigligeti kerti zuhanyozás után, mindennap, amikor magam is így törülközöm – márpedig másként nem is lehet az emberfia hátát szárazra dörzsölni – eszembe jut ez a diadalmas, le(felé)néző derűs, tisztaságra nevelt, civilizált, bátor, ragyogó tekintetű fiatal, büszke és barbár germán katona. Egy szőke SS.

Nincs bocsánat, nincs felejtés; csak a gyengék, a gyávák és főleg a szellemi tunyaságban szenvedő, mindenáron komfortos életre vágyódók hamis, megértő „humanizmusa” mentheti fel és radirozhatja ki emlékezetéből a gyűlöletre, az árulásra, az erőszakra, a pusztításra termettek és neveltek gonoszságát. A mai nappal együtt 23 115, azaz legalább huszonnégyezer-egyszázötvenöt alkalommal bukkant fel agyamban és zsigereimben ez a naiv, bukolikus jelenet, s tartotta ébren bennem azt a meggyőződést, hogy nincs helye a figyelem lankadásának, hogy a gőg, a hatalomvágy, mások eltiprásának fékevesztett öröme rendszerfüggetlen. Életem hatalmas terhe ez az emlék, átok és áldás, üdvözülés és kárhozat.

Éjszakánként a temető tájékáról felkattogtak az ismétlőfegyverek, szívemet bátorító erejük azonban napról napra fogyatkozott. A megszállókat a későbbiekben folyamatosan fenyegető, majd megsemmisítő ellenállás első, pislogó lángjai voltak ezek. Aztán alig néhány nap alatt helyreálltak a mindennapi élet folytatásához nélkülözhetetlen szolgáltatások. A vonatközlekedés is megindult, s mi útra keltünk: irány a Petrovgrádról visszakeresztelt Veliki Bečkerek, Nagybecskerek, Grossbetschkerek; hogy aztán a világháború befejezte után Zrenjanin legyen szülővárosom máig használt, sohasem megszokható, metamorfizáló elnevezése. (Homályos értesülesem szerint ez a Zrenjanin egy bátor partizán volt. Mit csinált, mit nem? Ki tudja? Talán a pancsovai temetőben...)

Sörgyár, Gizi tanti elsvábosodott családja, unokatestvéreim, a Stein iker. Lujó és Ottó a maguk tizenöt esztendejével feltartóztathatatlanul vetették magukat a pubertás kori zavarok (ahogy azt később József Attilánál olvastam) fantáziáló erotikájába, mindent elkövetvén, hogy most aztán már velem is megkóstoltassák a szexualitás fizikai gyönyöreit. Lehülyéztek, mert hát fel sem tudták fogni, hogy még mindig korai rajtam kipróbálni a megrontás nagy kalandját. A két idősebb: Öcsi (18) és a tizenhét éves Lite, aki ráébredt „népi népességére”, s rögtön belépett az alakuló Volksbundba, nemigen törődtek a megszokott látogatókkal, s különösen velem, a gyerekeimmel, akiről aligha sejtették, hogy politikai érzelmeinek intenzitása messze meghaladja nemi hormonjainak férfiasá érlelődését. Ez a szervezet, a V. B., természetesen a Reich ötödik hadoszlopa volt, agyonfűszerezve a germán felsőbbrendűség keblet duzzasztó eszméivel, világuralomra törő rémálmaival és gátlástalanná formálódó terrorizmusával. *(Lite 1944-ben egyedül menekült a közeledő felszabadítók elől Németországba. A sors iróniája, hogy olyan ország részbe, amely a későbbiekben Német Demokratikus Köztársaság (DDR) néven lépett be a történelembe, s lett a kelet-európai kommunista államalakulatok legbigottabb, német alapossággal megszervezett rémuralmának ríktó példaképe. Anyám meglátogatta a 60-as években: remekül érezte magát, férje a Stázi „tisztviselője” volt, mindent megszerzett, lakást, bevásárlási előnyöket, Trabantot. Mami – akinek*

fogalma sem volt, hogy ez mit jelent – elégedett volt a család eme sarjának boldogulásával. Az ikrek Amerikába, Kaliforniába „disszidáltak”, csak Öcsi maradt Zrenjaninban. Történelemtanár lett, pár éve halt meg.)

A Magyar Királyság fegyveres erői – Teleki Pál drámai, tragikus, becsületes és áldozatvállaló figyelmeztetése, öngyilkossága után – a német villámháború nyomában és védőernyője árnyékában megszállták Bácskát, egészen Újvidékig, a Duna vonaláig. A Becskereken menekültként veszteglő néhány tagú belgrádi részlegünk, Csöre irányításával, Budapestet vette célba; hogy mi volt az indíték – ezt akkor még nem értettem. Én is izgatottan és szívszorongva készültem az útra, vágyódtam a már ismert nagyvárosba, „Pestre”, ahogy mindig emlegették. A családi beszélgetésekből ellesett foszlányok azonban nyugtalansággal töltötték el. „...Kanizsa, az Apró család, Gyula (akit kétnapos hadifogság után hazaengedtek a németek), aki rövidesen talán idejön, de talán mégse, hanem inkább megy Budapestre, anyám izgalommal teli viselkedése, sürgetése, hogy induljunk Magyarország felé”, ezek a teljesen idegen, ismeretlen nevek, fogalmak, szándékok összekeveredtek egy újabb kaland izgalmas lehetőségeivel. Kora nyár volt, talán június, amikor felkerekedtünk.

Újvidékkel szemben, az immár nagyon széles Duna túloldalán, Péterváradon volt a német megszállás határa. Az ittlakók és más megbízhatónak tűnő (magyarul vagy németül beszélő, nem szláv nevet viselő öregek, nők, gyerekek) jugoszláv állampolgárok, a felrobbantott híd helyett ide-oda vánszorgó kompra kaphattak egy-két napra szóló átkelési engedélyt a német határőrsegtől. Mami ellentmondást nem tűrő hangon, a csehszlovák határőröket annak idején megszegényítő enegiájával szerezte meg ezt a két napra szóló fecnit a csukasziurkébe bújtatott Herr Offiziertől. Vártunk, majd beteretlek a hatalmas komp rakterületére, anyám ragyogott, a többiek csendben ácsorogtak, Ómama végre nyugodtan beszélhetett magyarul, németül, s kikötöttünk az akkori magyar földön, a Novi Sad-i rakparton. Két napra. Pontosabb lesek: valamivel több mint immár hatvanhárom esztendőre. (Szigliget, 2004. szeptember 3-a, este 22 óra 20 perc.)

Elszöktettek, elraboltak, megfosztottak, megajándékoztak, megcsúfoltak, más életet kínáltak: jobbat és rosszabbat, állandó örömet, nem múltó kétséget, boldogságot és sikert, fájdalmat és belenyugvást. S mindezt csupán egy válóper biztos lebonnyolításának ürügyén, a félelemtől és egy új szerelemtől ösztönözve. Soha nem volt és ma sincs bennem neheztelés: Maminak szebb és kiegyensúlyozottabb élete lett. Igazán megérdemelte. A többi az én dolgom. AMEN.